

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 6 • Sayı / Issue: 10 • Sayfa / Pages: 147-184

Themistius'un Faal Akıl Teorisi

Themistius' Agent Intellect Theory

Doç. Dr. Şenol KORKUT

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology
senolkorkut@yahoo.com
orcid.org/0000-0003-1899-8967

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 31.01.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 11.03.2019
Yayın Tarihi / Published : 15.03.2019

Atıf Bilgisi / Cite as: Korkut, Şenol. "Themistius'un Faal Akıl Teorisi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Mart 2019): 147-184.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.2595526>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
/ This article has been reviewed by two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of
Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <http://dergipark.gov.tr/esogui>

Themistius'un Faal Akıl Teorisi

Öz ► Themistius felsefe tarihinde Aristotelesçi *Ruh Üzerine* geleneği bağlamında önemli bir yerde durmaktadır. Themistius Aristoteles'in *Ruh Üzerine* adlı eserine bir şerh yazmış, bu şerh Arapça'ya çevrilmiş ve ruh teorileri bağlamında İslâm Felsefesi alanında etkili olmuştur. Themistius faal akıl aşkın veya ilahi bir içerikten ziyade insana ait bir yeti olarak vasıflandırmıştır. Bu yorum, faal akıl Tanrı olarak yorumlayan İskender'in anlayışına ve ilahi kimlikli yorumlayan şarihlerin görüşlerine karşıt bir durumdur. Themistius'a göre faal akıl bilkuvve akla iştirak etmekte, onun üzerinde hareket etmekte ve bilkuvve düşünceleri bilfiil hale getirmektedir. Fakat bunu dışardan bir güç olarak değil insan ruhunun en üst formu olarak yapmaktadır. Böylelikle faal akıl ruhun ve maddi aklın nihai ereği konumundadır. Ruha dışardan gelen bir karışım değildir. Faal akıl Tanrı veya Tanrısal bir gücün insan ruhu üzerindeki bir uzantısı değildir. Themistius'a göre faal akıl birdir; hatta bilkuvve, bilfiil ve faal akıl ayrımları bir çokluğa değil aynı birliğin varyantlarına işaret etmektedir. Böylelikle Themistius Aristoteles'in *Ruh Üzerine*'sini ruhun birliği bağlamında Eflatuncu bir bakış açısıyla yorumlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ruh Üzerine, Themistius, Bilkuvve Akıl, Bilfiil Akıl, Faal Akıl.

Themistius' Agent Intellect Theory

Abstract ► Themistius stands in an important place in the history of philosophy in context of the tradition of commentary of Aristotle's *De Anima*. Themistius wrote a commentary on Aristotle's *De Anima*, This Commentary translated to Arabic and Themistius effected theories on spirits in Islamic Philosophy by this Commentary. Themistius has characterized agent intellect as human power rather than transcendent or divine content. This type of commentary about agent intellect contrary to Alexander of Aphrodisias' ideas as agent intellect should be God and commentators interpreted agent intellect should be extension of a transcendent entity in human mind. According to Themistius, agent intellect participated in human material intellect, leading to human material intellect, and converting to potential intelligible to actual intelligible. However, agent intellect performing these issues as superior form of human spirit not as an external power. Thus, agent intellect is the ultimate form of soul and potential mind. Agent intellect is not a mixture from the outside. Agent intellect is not God or is not an extension of a divine power on the human soul. According to Themistius, Potential intellect and Agent intellect is not many but One, in fact potential intellect, actual intellect, and agent intellect are not reference to multitude but they are oneness. Thus, Themistius interpreted the Aristotle's *De Anima* on the basis of a Platonic view in the context of spiritual unity.

Keywords: De Anima, Themistius, Potential Intellect, Actual Intellect, Agent Intellect.

THEMİSTİÜS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

Extended Abstract

Themistius (317-385) was a multifaceted scholar raised in late-period Roman Empire. He wrote commentaries to the works of Aristoteles on logic, physics and psychology. Themistius had an important place in the history of philosophy in terms of the commentary tradition written on the work of Aristoteles named *De Anima*. The work of Themistius named *Commentary De Anima* was a text that had challenges in itself as emphasized by Schoder. Unlike the triple spirit concept of Plato, Themistius adopted the idea of Aristoteles arguing that the spirit is a simple and thinking unity. According to Themistius, we are not creatures that constantly think, we sometimes think and sometimes do not think. This phenomenon shows that the potential intellect is not always *de facto* in charge. For this reason, the existence of the potential intellect is absolutely compulsory. If we do not think continuously, we have to accept the existence of the potential intellect. Likewise, the potential intellect cannot become the active intellect without being involved in some functionalities.

According to Themistius, potential intellect exists when humans are baby. When this type of intellect abstracts the universals from the intellect objects, and when it derives imaginations from them, this means that it has received some kind of training about these. For example, a man that has the material of information but that does not have any functionality on this information refers to the potential intellect level, and a man that both has the material of information and a functionality on it refers to the active intellect level. Likewise, potential intellect becomes an object of thinking.

According to Themistius, light makes potential colors become materialized, and in the same way, agent intellect converts the potential intellect into an active being. Agent intellect produces all the thoughts in the human mind; potential intellect, on the other hand, becomes the material of all these thoughts. However, agent intellect cannot perform this function as a skill from among the integrity of the human mind. When potential intellect joins actual intellect, it acquires the ability to transform into active intellect, or the ability to think, and can join and differentiate thoughts and view them in other aspects. According to Themistius, agent intellect is not activated, it is unmixed and is the power that gives immortality to man. Potential intellect may be disrupted/mortal; however, agent intellect is immortal, and man can achieve immortality with the help of agent intellect. Depending on time, reasoning,

loving, hating and similar feelings are not the elements that the agent intellect may be affected by. When man dies, all these feelings will also disappear; however, agent intellect will keep its immortality because it is without activation.

According to Themistius, those who interpret agent intellect as the divine intellect cannot explain how it is functional in the human soul. According to him, when Aristoteles argued that agent intellect was immortal and eternal, he was not referring to God. In the philosophy of Aristoteles, God is not the sole existence that is eternal. The human soul, and the agent intellect, which is the uttermost form of this soul, like celestial bodies, are also immortal. For this reason, Aristoteles seems to have approved that agent intellect is one aspect of the man or that it belongs to man. The ore that will make man immortal is the agent intellect.

According to Themistius, since there will not exist an agent intellect for each potential intellect, agent intellect is unique. One single agent intellect manages the thoughts, which appear differently in each human. In other words, agent intellect enlightens all ideas that appear in the name of thinking like a source of light. The potential and agent intellect have a certain unity and integrity in the human mind not two separate powers. If a teacher and a student can have the same realization about a piece of information or a concept, this shows that they both have a mutual intellect.

With these views, Themistius showed the first example of the theory of unity of intellects, which brought a vast field of debate in the medieval philosophy. Likewise, Themistius argued that agent intellect was a humane power, and interpreted the thesis of Aristoteles claiming that this intellect was something “outer” within the limits of an extremely humane epistemology. For this reason, he brought an alternative interpretation to the commentaries arguing that agent intellect was a God or an intermediary power between man and God. According to him, agent intellect is an ability that is in consistence with the process defined by Aristoteles about the developmental stages of the nature; and constitutes the peak of the human intellect. In this respect, potential intellect, active intellect and agent intellect are the different sides of the human soul, and they have a hierarchical sequence as the one that is below is the material, and the one at the top is the form. Again, Themistius

THEMİSTİÜS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

exemplified this hierarchical relation over the developmental stages of flowers and fruits on a tree.

To sum up, the commentaries written on the work of Aristoteles, *De Anima*, has brought different interpretations about the basic problems in this work. The concept “Nous”, which was mentioned by Aristoteles in part 3.5 in this work, has been investigated by many commentators in different dimensions based on agent intellect throughout Hellenistic and Medieval Times. Alexander of Aphrodisias, who is a prominent one among these commentators, argued that the intellect that was mentioned by Aristoteles in part 3.5 in *De Anima* was the divine intellect. However, Themistius, as the most important commentator of *De Anima* after Alexander of Aphrodisias, interpreted this intellect as the uttermost form of human intellect. Themistius interpreted the agent intellect under the influence of Neo-Platonism, which was a dominant philosophical school in his period, and supported this thesis by gathering the approvals mentioned in the collected works of Plato and by giving approving examples from the interpretations of Theophrastus.

Giriş

Aristotelesçi *Ruh Üzerine* yorum geleneği içinde İskender Afrodisi'den (Miladi ikinci asrın ikinci bölümü ve üçüncü asrın ilk bölümünde yaşamıştır) sonraki en önemli şahsiyetlerin başında Themistius (317-385) gelmektedir. Roma İmparatorluğunun geç döneminin yetiştirdiği çok yönlü bir bilgin olarak Themistius 355 yılına kadar İstanbul'da Aristoteles ve Eflâtun'un eserleri üzerinde çalışmalar yapmıştır. Bilahare Themistius Roma'da Hristiyan imparatorlara danışmanlık yapmış ve hitabet dersleri vermiştir. Böylelikle Themistius kendisini Antik Yunan Felsefesi ve edebiyatının içinde yetiştirmiştir. Onun telifleri bakımından asıl şöhreti Aristoteles'in mantık, fizik ve psikolojiye dair eserlerine yazdığı şerhlerden gelmektedir. Pedagojik nedenlerle o şerhçiliğe İskender başta olmak üzere Aristoteles şarihlerini, rakip felsefe okullarına karşı savunmak üzere girişmiştir. *Ruh Üzerine* olan şerhi üzerinden konuşacak olursak Themistius İskender'e doğrudan bir atıf yapmamakta ancak yer yer benimsemediği yorumlara karşı zımnen eleştirel bir tutum takınmaktadır. Themistius bilhassa faal akıl tartışması bağlamında Eflâtun ve Teofrastus'a Aristoteles'i tasdik edici unsurlar açısından atıf yapmakta, bu iki filozoftan

alıntılar yapmakta ancak herhangi bir şekilde İskender'in adını zikretmemektedir. Buna rağmen Helenistik dönemde faal akıl yorumu çerçevesinde İskender'e en radikal eleştirinin Themistius'tan geldiği açıktır. *Ruh Üzerine* şarihi olarak Themistius'un Ortaçağ boyunca hem İslâm felsefesinde hem de Batı Latin felsefesinde yaygın bir etkisi olmuştur.¹

Themistius Aristoteles'in *İkinci Analitikler*, *Fizik* ve *Ruh Üzerine* adlı eserlerine şerh yazmış sadece bu kitaplara dair şerhleri aslî şekliyle, *Metafizik*'in 12. Kitabı ve *Gökyüzü Üzerine* adlı kitaplara yazdığı şerhler ise İbranice'sinden, günümüze ulaşmıştır. *Kategoriler*, *Birinci Analitikler* ve *Topikler*'e dair şerhleri ise kaybolmuştur. Themistius külliyâtı Miladi dördüncü asrın politik ve entelektüel dünyası ve felsefe okulları hakkında en önemli kaynakları oluşturmaktadır. Themistius o dönemin baskın felsefi ekolü Yeni-Eflâtunculuğun kültürel etkisinin bir sonucu olarak bir ayağını sürekli Eflâtuncu klasiklerde tutmuş, Aristoteles'i Eflâtuncu etki üzerinden savunmaya önem vermiştir. Bu nedenle yeri ve bağlamı geldiğinde Aristoteles'in ilgili teorisine Eflâtun diyaloglarından tasdikler kotarmıştır. Bu durum örneğin bir İskender'in yorum tarzında olmayan bir olgudur.² Bu nedenle Themistius'un *Ruh Üzerine* 3.5'te söz konusu ettiği faal aklı, Themistius'un Aristoteles'in onaylamayacağı şekilde yorumladığı konusunda birçok araştırmacı hemfikiridir.³ Themistius'un Eflâtun ve Aristoteles'e bakışı, döneminin yaygın bir özelliğinin yansıması olarak bu iki filozofun herhangi bir meselede farklı görüşler ileri sürmeyeceği yönündedir. Bu nedenle irdelenen felsefi bir problem zemininde iki filozofu uzlaştırmak için iki filozofun da külliyatını farklı perspektiflerden yüzleştirme girişimi Themistius'un da yer yer kullandığı bir yöntemdir.⁴

Themistius'un Aristoteles yorumları kendisinden sonraki geç antik dönemin Aristoteles yorumculuğunun başucu eserleri olmuştur. Örneğin

¹ Robert B. Todd, "Themistius", *Catalogus translationum Et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin translations and Commentaries*, Nşr. Virginia Brown, (Washington, D.C.; The Catholic University of America, Press, 2003), 8: 59.

² Todd, *Themistius*, 59.

³ John F. Finamore, Themistius' Doctrine of the Three Intellects, *Dionysius*, 28, (December-2018): 45.

⁴ Arnaud Zucker, "Themistius", *Brill's Companion to the Reception of Aristotle in Antiquity*, Nşr. Andrea Falcon, (Leiden, Brill Publishing, 2016), 359.

THEMİSTİÜS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

Simplicus *Kategoriler* ve *Gökyüzü Üzerine*'yi yorumlamasında Themistius'u bir kaynak olarak kullanmıştır. Themistius'un görüşleri Roma'da da yaygınlık kazanmış Boethius (480-524) Themistius'un yorumları eşliğinde *Topikler* üzerine çalışmıştır. Keza Augustinus Themistius'un bugün kayıp *Kategoriler* şerhini kendisine temel olarak almıştır.⁵

Themistius külliyâtı Süryanice ve Arapça çevirilerinde bugün elimizde bulunan orijinal metinlere göre daha kapsamlı bir içerik arz eder. Örneğin onun Roma İmparatoru Juliana yazdığı mektup ve kıyas üzerine bir risalesi sadece Arapça nüshasından günümüze ulaşmıştır. İbnü'n-Nedim'in verdiği bilgilere göre Themistius'un *Ruh Üzerine*'ye yazdığı şerh öncelikle Huneyn b. İshak tarafından kısmen Süryanice'den Arapça'ya çevrilmiş, daha sonra ise oğlu İshak b. Huneyn daha ebatlı bir metni Arapça'ya çevirmiştir.⁶ Fârâbî ve İbn Rüşd'ün Themistius'un yazdığı *Ruh Üzerine Şerhi*'ne sahip olduğu anlaşılmaktadır. İbn Rüşd ilgili eserlerinde bu şerhten doğrudan alıntılar yapmaktadır. Hatta İbn Rüşd'ün *Ruh Üzerine*'deki akıl yorumlarında İskender'den ziyade Themistius'un bir takipçisi olduğu genel olarak kabul edilen bir olgudur. Bu bilgilerden yola çıkarak Themistius'un genel olarak akıl özel olarak da faal akıl hakkındaki görüşlerinin her iki filozof tarafından da bilindiği sonucuna varabiliriz.

Çalışmamızın bu aşamasında önemine binaen Themistius'un Aristoteles'in *Ruh Üzerine* adlı eserine yazdığı şerhin özellikle akıl bölümünü yakından tetkik edeceğiz. Themistius'un *Ruh Üzerine* şerhi, Schoder'in de vurguladığı gibi çözümlenmesi kendi içinde zorluklar barındıran bir metindir.⁷ Themistius öncelikle bilkuvve ve faal akıl olmak üzere iki tür akıl ayrımı yapar ancak şerhin sonuna doğru bu ayrımlara maddi aklı da ekler. Keza bilkuvve ve bilfiil akıl kullanımlarını aklın bu düzeyinin iki yönlü açıklaması için kullanır.

⁵ Todd, *Themistius*, 60-61.

⁶ M.C. Lyons, "An Arabic Translation of the Commentary of Themistius", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 17/3 (1955): 426.

⁷ Themistius, "Paraphrase of De Anima, 3.4-8," *Two Greek Aristotelian Commentators on Intellect*, Trc. Robert B. Todd and Frederic M. Schroeder, (Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1990), 37.

1. Ruh-Beden veya Algı İlişkisi

Themistius akli genel niteliği bakımından her şeyden önce ayrı olarak vasıflandırmaktadır. Buna göre bizim akıl yürütmemizi işlevsel kılan ruhun bu bölümü ayrıktır. Öyle ki Eflâtun bu yetiyi baştaki akıl, kalpteki duygu ve ciğerdeki istek olarak telakki etmiştir. Buna karşın ruhun diğer bölümleri ayrıktır değildir. Themistius ruhun düşünen bölümünün ayrıktır olmasını, neden örneğin hayal yetisinin ayrıktır olamayacağı üzerinden temellendirmektedir.⁸ Ruh-beden ilişkisini Eflâtun ve Aristoteles'in bu konuya dair temel ilkelerini uzlaştırmacı bir şekilde tetkik eden Themistius, Eflâtun'un üç parçalı ruh anlayışına karşın Aristoteles'in ruhu basit ve düşünen bir birlik olarak sunan görüşünü benimsemiştir. Buna göre düşünen bir birlik olarak ruh bedene dışardan gelmektedir.⁹

Ona göre şimdi biz eğer düşünceyi ruhun algılama gücü ile kıyas edersek o zaman aklın düşünme nesnelerinden etkilenmek zorunda olduğunu kabul etmeliyiz. Nasıl ki algı gücü algıladığı nesnelerden etkileniyorsa, düşünme gücü de düşündüğü nesnelerden belirli bir etkilenme yaşamaktadır. Akıl düşündüğü nesnelerle aynileştiği zaman bilkuvvelikten bilfiillığe yani daha gelişmiş ve tamamlanmış şekline geçmektedir. Themistius'a göre biz daima düşünen varlıklar değiliz, bazen düşünmekte bazen ise düşünmemekteyiz. Ona göre bu olgu aklın her zaman bilfiillik içinde bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bilkuvve aklın varlığı zorunludur. Biz her zaman düşünemiyorsak bu durumda bilkuvve aklın varlığını kabul etmek durumundayız. Keza bilkuvve akıl bazı etkinliklerin içine girmeden bilfiil akıl durumuna geçememektedir.¹⁰

Themistius'a göre bilkuvve akıl örneğin sevgi gibi duygu türlerine karşı etkilenimsizdir. Ayrıca bilkuvve akıl her türden sûreti algılamaya dönük bir yetidir. Ancak bilkuvve aşamasında akıl henüz sûreti ile aynileşmemiş veya özdeşleşmemiştir. Bilkuvve akıl algılayan olarak düşüncenin nesneleri ile belirli bir ilişkiye geçmektedir. O her şeyi düşünme kapasitesidir. Bu nedenle o

⁸ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 77.

⁹ Finamore, "Themistius on Soul and Intellect", 20.

¹⁰ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 77-78.

THEMİSTİÜS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

düşünülmesi muhtemel her şeydeki bilkuveliktir. Bilkuve olduğu durumda kendi biçimine veya herhangi bir sûrete sahip değildir.¹¹

Themistius'a göre Anaxagoras söz konusu nedenlerle akı karışmamış bir bütün olarak veya saf bir yeti olarak kabul etmiştir.¹² Ancak ilerde de göreceğimiz gibi Themistius Anaxagoras'ın saf ve yalın akıl teorisine bir dizi eleştiri yöneltecektir.

2. Bilkuve, Bilfiil ve Faal Akıl

Themistius'a göre ruhun düşünen kısmına akıl denilmiştir. Ruhun bu yetisi hem akıl yürütmeye hem de inanca sahip olmaktadır. Bu nedenle örneğin düşünce ve inanç üretmeyen hayal gücünün yeri akıl değildir. Akıl, bir şeyi düşünmeden o şeyin düşüncesi de ortaya çıkmamaktadır. Bu nedenle akıl bedenle karışmış değildir. Beden olarak varolan bir şey bilfiillikte varolmak zorundadır ve bir biçime sahip olmak zorundadır. Ancak akıl böyle değildir. Öte yandan algı gibi akıl da bedeni bir organ olarak kullanmaktadır.¹³

Algı gücü bizzat bedensel bir cisim değildir ancak bedenın organlarını kullanmaktadır. Algı gücü bedenın organlarını kullanarak algıladığı şeyde de bir derecelendirme yapmaktadır. Örneğin duyma gücüyle güçlü sesi, görme gücüyle parlak rengi, koklama gücüyle ağır kokuyu algılamakta veya bu hislerde bir derecelendirme yapmaktadır. Buna karşın akıl düşüncenin nesnesini yoğun bir şekilde düşündüğünde o şeylerden daha aşağı bir şeyi düşünmemekte daima sürekli daha yüksek bir şeyi düşünmektedir. Yani algı gücü gibi nesnenin bilkuvelüğinden daha alt bir sınırı düşünce nesnesi yapmamaktadır. Bu nedenle bedenden ayrı bir algılama gücü olamaz ancak bedenden ayrı bir düşünme gücü olabilir.¹⁴

Themistius ruhun sûretlerin mekânı olduğunu doğrulamaktadır. Bu nedenle ruhta bir algılama bir de düşünme gücü vardır. Ancak ruh tamamen bunlardan ibaret de değildir.¹⁵ Ona göre bilkuve akıl insanda bebeklikte

¹¹ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 78.

¹² Themistius, "Paraphrase of De Anima", 78.

¹³ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 79.

¹⁴ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 79.

¹⁵ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 80.

varolmaktadır. Ancak o, algı nesnelerinden küllîleri soyutladığı ve onlardan hayaller çıkarttığı zaman, bunlara dair bir eğitimden geçmiş demektir. Bütün bunları yaptığı zaman o daha tam ve mükemmel olarak bir akıl haline gelmektedir. Buna göre bilkuvve akıl ve bilfiil akıl ayrımı bilginin malzemesine sahip olan ancak bilgi üzerinde işlevsel olmayan adam ile hem bilginin malzemesine sahip hem de bu bilgi üzerinde işlevsel olan yani bilgi ile bütünleşen adam örnekleri üzerinden açıklanmaktadır. Bilginin yapısının teoremlerini organize etmiş bir kişi bunu dışarıdan bir eğitim ve öğretime ihtiyaç duymaksızın yapmaktadır. Ancak bu malzeme üzerinde aktif olan kişi dışarıdan bir eğitim ve öğretim vasıtasıyla bu işlevi gerçekleştirecektir. Birinci durumdaki akıl bilkuvve akıldır. Bu durum öğrenme ve keşif yapma öncesine denk düşmektedir. Daha önceden bu görüş çeşidiyle yani öğrenme ve keşife dair bir donanıma sahip değildir. Bilkuvve akıl aşamasında kişi benzer ve benzer olmayanı, aynı kimlikli ve farklı kimlikli olanı, tutarlı ve tutarsız olanı ayırt edebilmektedir. Yani delillendirme veya ispatlama olmaksızın elindeki bilgi malzemesi üzerinde bir görüş sahibidir. Eğer akıl bu malzeme üzerinde şeyi olduğu gibi düşünebiliyor ve akıl düşünceden başka bir şey olmayan kıvama geliyorsa bu aşamadaki akıl bilfiil akıl durumuna ve statüsüne referans vermektedir. Şu halde, bilkuvve akıl düşünceye sahip olma aşaması, bilfiil akıl ise düşünceyle aynileşme veya özdeşleşme aşamasıdır.¹⁶

Themistius'a göre akıl bilfiil hale geldiğinde yani düşünceyle karşılaştığında, aynı zamanda kendi kendini düşünmesi söz konusudur. Bu aşamada o kendi kendine düşünce olur ve bilginin nesnelere dair teoremler ortaya çıkar. Yani geometrinin geometriye dair teorilerden başka bir şey olmaması gibi bu aşamada akıl da bizzat düşüncenin kendisi olmaktadır. Başka bir ifadeyle bu aşamada bir tarafta akıl öbür tarafta teoremlerin olduğu ikili bir ayrım söz konusu değildir. Akıl bizzat düşüncelerin toplamı olmuş olur. Düşüncelere sahip olma durumunda kendi kendine bilfiil olmadığı müddetçe onlar teoremler olarak kalır ancak bu durum bilfiillığe hareket edince bütün bu açılardan o bu teorilerin bizzat kendisi olur.

Themistius bu aşamada bilgiyi bir üçgene benzetmektedir. Bu üçgenin iki açısı teorem ve akıl yürütmedir. Üçüncü açısı ise diğer iki açıyı şekillendiren veya temellendiren ispattan oluşmaktadır. Akıl bilfiil olmadığında düşünceye sahiplik durumudur, bilfiil olduğunda düşündüğü şeyle aynileştiği aşamadır.

¹⁶ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 80-81.

THEMİSTİÜS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

Böylece düşünce kendi kendisini düşündüğü bir aşamaya geçmiş olmaktadır.¹⁷ Dolayısıyla Themistius yaptığı üçgen benzetmesi üzerinden maddi, bilkuvve/bilfiil ve faal akıl arasında bir bütünsellik ve birlik inşa etmektedir.

Bu minval üzere Themistius daha ileri örneklerle söz konusu akıllar arasındaki farkı açıklamaya çalışmaktadır. Şu halde su ve su olan şey farklıdır. Su, sûret ve maddeden müteşekkildir; buna karşın su olan şey suyun sûretidir; bu açıdan su varolmaktadır. İnsan eliyle yapılmış sanat eserinde olduğu gibi su genel olarak madde ve sûrete referans vermekte, su olan şey ise sadece suyun malzemesine referans vermektedir. Yani biz suyun cevherini düşündüğümüzde duyu algılarımızdan başka bir yetiyi kullanırız ki bu aşama artık aklın bileşik olmadığı aşamadır. Cevhersiz bir su tasavvuru ise aklın bileşik olduğu ilk aşamanın bir çıktısıdır.¹⁸ Keza genel olarak ev tanımının yaptığı çağrışım ile ev olan şey, heykel ile heykel olan şey de birbirinden farklıdır. Benzer şekilde heykel taş ile bronzun karışımının şekli olmasına karşın heykel olan şey heykelin biçimi veya sûretidir.¹⁹

Ancak bu durum her zaman aynı değildir, bazı durumlarda onlar aynıdır. Örneğin nokta ile nokta olan şey aynıdır. Nokta öyle bir şeydir ki tamamen maddesiz ve karışimsızdır. Bu noktada tözün tanımının olduğu yer ve onun var olduğu şey açısından sûret kendi bütünlüğünde nesnenin doğası ile özdeşir.²⁰ Themistius burada nokta benzetmesiyle bilfiil akıl durumunu kastetmektedir.

Şu halde bir maddeyle beraber olan sûret hakkında yargıda bulunduğumuzda ve onun bütünlüğünde örneğin su hakkında yargıda bulunduğumuzda tek ve aynı yetimiz bizim için yeterlidir. Ancak biz su olan şey hakkında veya suyu yapan şey hakkında karar verdiğimizde bu durum yargımızı oldukça farklı yapar veya farklı bir statüye sürükler. Muhtemeldir ki bu yetimizde örneğin tatlı ve yeşil gibi nitelikler farklı olacaktır ve ikili bir durum ortaya çıkacaktır. Maddeyi sûretiyle teftiş ettiğimiz zaman, yani o maddeden

¹⁷ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 81-82.

¹⁸ Finamore, "Themistius' Doctrine of the Three Intellects", 54.

¹⁹ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 82.

²⁰ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 82.

ayrık bir sûret çıkarttığımız zaman, örneğin su için hayalin yardımına ihtiyaç vardır.²¹

Themistius bu aşamada bilkuvve aklın veya genel olarak aklın işlevlerini bir çizgi benzetmesinden yola çıkarak açıklamaya çalışmaktadır. Çizgi hem doğru hem de eğri şekilde olabilir ancak aynı kavram altında tanımlanmaktadır. Oysa eğri ve doğru çizgi farklı durumlardır. Aynı çelişki akıl için de geçerlidir. O bedeni kavradığı zaman bileşik kendi kendini kavradığı zaman bir sûrettir, dolayısıyla bileşik değildir. Bu bağlamda akıl düşündüğü şeye benzemekte, sanki onunla bileşik bir statüye kavuşmaktadır. O düşündüğü zaman bileşiktir ancak öbür yandan sûreti soyutladığı zaman bileşik değildir. Öte yandan Eflâtun aklın işlevlerini düzgün koşu veya doğru koşu metaforuyla açıklamaya çalışmıştır. Aristoteles ise bu metaforu doğru ve eğri çizgi örnekliliği üzerinden yürütmüştür. Bu durumda akıl olan teklik maddeyi teftiş ettiği veya kavradığı zaman iki farklı görünüm olarak ortaya çıkmaktadır.²²

Bunun yanında Themistius'a göre su olan şeyle sudan soyutlanan şey aynı değildir. Keza doğru kavramı ile doğru olan şey birbirinden farklıdır. Doğru bir tür genişleme ile tamamlanmıştır. Kendi kendine ve başlı başına bir sûret olan akıl hem madde hem de sûret hakkında yargıda bulunmaktadır. Ancak akıl her zaman aynı statüde değildir bazen bileşik bazen ise basittir veya bileşik değildir. Akıl bedeni teftiş ettiği zaman algı gücüne ihtiyaç duymakta, kendi kendine yargıda bulunmamaktadır.²³

Themistius'a göre Anaksagoras aklın tamamen bileşik olmadığını söylerken yanılmıştır. O aklın çalışma biçimlerinden bazı unsurları görmezlikten gelmiştir; örneğin şekilsel şeyleri aklın nasıl düşündüğünü açıklayamamıştır. Oysa akıl düşündüğü şeyden etkilenmekte ve düşündüğü şey üzerinde bir etkileşim yaratmaktadır. Bu durumda Anaksagoras aklın etkilenme gerçeğini ihmal etmiştir. Algı en azından algılarken algı organlarını kullanmakta ve algıladığı nesnelerden etkilenmektedir. Öte yandan akıl düşündüğü şeyler olmaksızın hiçbir şeydir. Dolayısıyla o düşündüğü şeylerden etkilenmekte ve bir

²¹ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 82-83.

²² Themistius, "Paraphrase of De Anima", 83-84.

²³ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 84.

THEMISTİUS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

kimlik kazanmaktadır.²⁴ Bu durumda Anaxagoras aklın doğrusal bir çizgi halinde düşünce boyunca geliştiği süreçleri gözardı etmiştir.

Themistius'a göre akıl daha önce kendisinde hiçbir şeyin yazılı olmadığı bir levha üzerine yazılmış harflerin bir sonucudur. Harfler nasıl ki boş levhaya yazılarak levhayı levha yapıyorsa aynı şekilde akıl da düşündüğü nesnelerin düşüncelerini kendine doğurmakla akıl olmaktadır. Bu durumda akıl kazanılmış haliyle varlık kazanmaktadır. Akıl düşüncenin nesnelerine doğru işlevsel olduğu zaman etkilenmemekte ancak tamamlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında genel olarak Aristoteles'in söylediği gibi bu durum varolmuş şeylerden hiçbirisinin bilfilliğine referans vermemektedir. Yani bilkuvve durumunda akıl etkilenmemekte ve karışmamaktadır. Etkilenme ve karışım bilfiil olan bir şey için geçerlidir. Bilfillikteki akıl bilkuvvelikten meydana gelmekte ve bilfiil olduğu oranda da etkilenme ve bileşikliğe maruz kalmaktadır. Yani hem akıl hem de düşüncenin nesnesi olmaktadır. Bu nedenle bilkuvve akıl düşünmenin nesnelerince etkilenmekte, kendi kendine onlarla aynileşmekte, böylelikle de artık bilfiil akıl olmaktadır. Bir yeti olarak bu şekilde bir çalışma sistemine sahip olan bilkuvve akıl Themistius'a göre sadece insan ruhunda vardır, hayvanî ruhlarda hiçbir şekilde bir belirtisi ortaya çıkmamaktadır.²⁵

Bu aşamada Themistius'un cevap aradığı soru şudur: Bilkuvve akıl nasıl hem akıl hem de düşüncenin nesnesi haline gelmektedir? Teorik bilgi nasıl bilinen şeyle özdeşleşiyorsa aynı şey bilkuvve aklın gelişim aşaması için de geçerlidir. Düşünmenin ilk şartı maddesiz olmaktır. Bu nedenle de akıl maddî bir şey değildir. Öte yandan maddesiz sûretler bir yandan düşüncenin nesnesi diğer yandan akıl olurlar veya akıllaşırlar. Akıl düşündüğü nesneleri düşüncenin konusu yapmaktadır. Onlar henüz bilfiil değil bilkuvve düşüncelerdir. Onlar düşünülerek varlık bulmaya hazır haldedirler ancak hepsinin bilfiil hale gelmeleri de mümkün değildir.²⁶

Themistius'a göre doğa yoluyla varlık bulan herşey öncelikle kendi bilkuvvelğine ve daha sonra ise tamamlanmışlığına sahip olur. Bu şey kendi doğal yetkinliği ve bilkuvvelği ile sınırlanmış değildir. İnsan ruhunun bilkuvve akla sahip olmada ve doğal olarak düşünce ile birleşmede bazı gelişimlere sahip

²⁴ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 84-85.

²⁵ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 85-86.

²⁶ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 86.

olduğu açıktır. Bunun yanında doğa bu aklı kendi amacını gerçekleştirebilmek için doğal bir yetkinlikle donatmıştır. Böylece bilkuve akıl tamamlanmış veya mükemmelleşmiş olacaktır. Bu nedenle Aristoteles'in "ruhta farklı şeylerin olmasının zorunlu olduğu" şeklindeki sözü bir yanda bilkuve aklın öbür yandan ise bilfiil aklın olabileceğini göstermektedir. Bu bilfiil akıl tamamlanmıştır, tamamen bilkuvelik içinde değildir. Akıl bir kısım aşamalardan geçerek mükemmelleşecektir. Akıl bilfiillik düzeyinde düşüncenin evrensel nesnelerini ve bilgi kalıplarını kavrayacaktır.²⁷

Themistius'a göre bilkuve ev ve bilkuve heykel (taş ve bronz) belirli bir sanat sürecine tâbi tutulmaksızın heykelin ve evin şeklinin kavrayışını kapsamaktadır. Sanat, taş ve bronz bir sûret empoze etmektedir. Madde ve malzemeler bu sûret olan amaçla bütünleşmektedir. Sonra ev ve heykel oluşmaktadır. Yani heykel bir bileşik olarak mükemmelleşmektedir. Benzer şekilde bilkuve akıl tamamlanmış olan, bilkuve olmayan bilfiil olan bir akılcı tamamlanmakta veya mükemmelleşmektedir. Bilkuve aklın hareketi sanatın hareketiyle kıyaslanarak açıklanabilir. Bu bağlamda sanat, ruhun doğal yatkınlığına bir tamamlanma ve yetkinleşme vermekte böylece akıl mükemmelleşmektedir. Bunun sonucunda akıl düşüncelerle donatılmakta ve "bir"leşmektedir. Sanat konumunda olan bu akıl ayrıktır, etkinlenmiş değildir ve karışım içinde değildir.²⁸ Bizim bilkuve olarak adlandırdığımız akla gelince doğuştan gelen bir akıldır, sadece insan ruhunda varlık bulur. Bu bağlamda evin malzemesi bilkuve akla, mevcut haliyle ev bilfiil akla, malzemenin maddilikten bilfiil hale sürüklenmesini sağlayan ve belirli bir form empoze eden sanat ise faal akla denk düşmektedir.²⁹

Themistius'a göre biz ışığı bilkuve görme ve bilkuve renklere tuttuğumuzda hem bilfiil görmeyi hem de bilfiil renkleri üretmiş oluruz. Bu durum aklın bilkuvelikten bilfiillığe geçişi için de geçerlidir. Işık statüsündeki faal akıl bilkuve aklı sadece bilfiil akıl haline getirmemekte aynı zamanda onu düşüncenin bilfiil nesneleri olabilme imkânı taşıyan düşüncenin bilkuve nesneleri ile donatmaktadır. Maddesiz bu sûretler, evrensel düşünceler olarak algının tikel nesnelerinden toplanmakta ve bilkuve akıl onları

²⁷ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 87-88.

²⁸ Finamore, "Themistius' Doctrine of the Three Intellects", 47.

²⁹ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 88-89.

**THEMİSTİÜS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY**

ayrımaktadır. O zihnin aracılığıyla hayal ve algıdan izlenimler depolamaktadır. Ne zaman ki faal akıl onunla karşılaşır, karşılaştığı zaman düşüncenin maddesini de ondan devralmaktadır. Şu halde bilkuvve akıl faal akılla birleştiğinde, bilfilliğe geçiş yeteneği veya düşünme yeteneği kazanmakta, düşünceleri birleştirip ayımlayabilmekte ve başka bir açıdan düşünceleri temaşa etmektedir.³⁰

Themistius'a göre sanat ve madde arasındaki ilişki bu bağlamda aynen faal akıl bilkuvve akıl ilişkisinde de geçerlidir. Faal akıl bütün şeyleri ve düşünceleri üretmekte, bilkuvve akıl ise bütün şeylerin ve düşüncelerin malzemesi veya maddî doğuş yeri olmaktadır. Bu olgu bizim ne zaman istersek o zaman düşündüğümüz ânu da açıklayan bir durumdur. Faal akıl sanatın maddesinin dışında olmayışı gibi bilkuvve aklın dışında bir yeti değildir. (Heykeltıraşın bronz karşısındaki, bina yapanın taş karşısındaki veya marangozun ağaç karşısındaki durumu gibi). Faal akıl bilkuvve aklın bütünselliğinde içkindir. Bu örnekte sanki marangoz ve bronz işçisi işlediği ağaç ve bronzunu dışarıdan kontrol edememekte ancak onu bütüne veya mükemmelliğine sürüklemektedir. Bu durum bilfiil aklın bilkuvve akla nasıl eklendiğini ve onunla bir olduğunu da açıklamaktadır. Başka bir deyişle madde ve sûretin birleşimi birdir ve daha da ötesi birliğin hem madde hem de yaratıcılık açısından iki farklı tanımı vardır. Birincisi her şey olmaktadır diğeri ise her şeyi üretmektedir. Bilfiil nesneler bilfiil düşünmekle ortaya çıkmaktadır ve onların çoğunluğu bir yandan maddeye öbür yandan sanat adamına benzemektedir. Sanat adamı kendi gücünde istediği zaman kendi düşüncesindeki şekli maddeye vermekte ve onu kavramaktadır. Çünkü o kendi kendine düşüncenin üreticisi ve onların yapıcısıdır. O Tanrı'ya benzemektedir. Tanrı bilfiil düşünceleri varlığa getirmekte ve onları tedarik etmektedir. Bu bağlamda faal akıl oldukça değerli ve düşünce adına otoriter bir konumdadır. Çünkü o düşünceleri bilfiil hale getirmekten ziyade bizzat onların üretici ilkesi olarak vardır ve maddî olan şeylerden daha değerlidir.³¹ Şu halde faal akıl, bilkuvve aklın ontolojik varlık kategorisi bakımından dışında değildir. Faal aklın işlevselliği, insani ruhun dışında değil, daha da ötesi insani akıl yürütmenin bir teminatı olarak ortaya çıkmaktadır.

³⁰ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 89-90.

³¹ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 90.

Themistius'a göre bu akıl düşüncenin nesneleri ile aynıdır. Nasıl ki bilfiil bilgi ait olduğu bilfiil nesneleri ile aynıleşmiş ise faal akıl da aynı konumdadır. Öte yandan faal akıl bilkuvve akli kapsadığı oranda düşüncenin nesnesidir çünkü o bir çizgi süreci söz konusu olduğunda dışarıdan bir akıl değildir. Öte yandan faal akıl kendi kendine bilfiildir. İnsan varlığında bulunan bilkuvve akıl bilfiil akıldan öncedir. Bilkuvve akla bilfillikten önce bir yetkinlik verilmiştir. Ancak mutlak dönem önceki dönem değildir çünkü o bilfiil olmadan önce tamamlanmamış bir şekildedir.³²

Şu halde Themistius'a göre faal aklın özü onun bilfilliği ile özdeşdir. O bilkuvvelikten gelişmemiştir. Ancak onun doğası onun işlevselliği ile aynıdır. Bu akıl daha öncede söylendiği gibi ayrıktır, etkilenimsizdir ve karışmamıştır. Bir zaman düşünce başka zaman düşünce olmayan değildir.³³

Faal akıl sürekli, yorulmaz, ölümsüz ve sonsuz bir etkinliktir. Hem akıl hem de düşüncenin nesnesi olarak tamamen birdir. Başka bir şey adına varolmamıştır. Maddeden bağımsız olarak düşüncenin nesnelerini üretmektedir. Kendi adına düşüncenin nesneleridir. Doğası kendinden kaynaklanmaktadır. O düşünce ve varlığın özelliklerine kendi kendine sahiptir.³⁴

Sanatın ve bilginin varlığının yapısının mahalli olarak bilkuvve akıl, şu halde bölünmüş bir düşünceye referans vermektedir. Bilfiil akıl kendi bilfilliğinde kendi özü ile aynıdır. Bilfiil akıl tikel bir şeyden tikel bir şeye doğru değişmemektedir, ne bileşiktir ne de ayrıktır, sûretlere sahiptir ve düşünce fiili için bir girişimdir. Themistius bu görüşünü *Ruh Üzerine* 408b-25-26 daki pasaj eşliğinde temellendirmektedir. Aristoteles bu bağlamda şöyle demektedir: “Bir iç organ harap olduğu zaman, düşüncenin ve bilginin iş görmesi imkânsız olur, fakat bizzat aklın kendisi bundan etkilenmez. Sevgi veya nefret gibi, düşünce de, aklın değil; fakat akla sahip olduğu ölçüde akli olan süjenin duygulanımlarıdır.”³⁵

³² Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 91.

³³ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 91-92.

³⁴ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 92.

³⁵ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 92-93; Aristoteles, *Ruh Üzerine*, Trc. Zeki Özcan, (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2000), 45-46.

3. Faal Akıl İnsandır

Themistius'a göre, şu halde biz aynı anda ya bilkuvve akla ya da bilfiil akla sahip olabiliriz. Eğer her şeyin bilkuvve ve bilfiil olduğu bir durum olursa, bu durumda olan şey insandan farklı bir şey olur. O zaman ben ve beni yapan şey farklı bir şey olmuş olur. Ben bilkuvve ve bilfiil akıldan karışık bir akıl olmama rağmen, beni yapan şey bilfiil akıldan gelmektedir. Böylece akıl bilkuvve ve bilfiilden karışık olmasına karşın ben şu anda düşünmekte ve bütünsel bir işlev yapmaktayım. Bu levhadaki yazı gibidir. Öyleki bu yazı bilkuvve durum değil bilfiil durumdur. Sonralığın bilfiilliği ise sadece faal akılca imkânı açılmış bir kanaldır.³⁶

Bilkuvve akıl bilfiil aklın bir şekilde kendine sağladığı ayrılaşmamış sûretleri kavrayabilmektedir. Aynı şekilde fiziksel bedeninin durumunda onlar yani iki akıl da ayrılaşmamış sûretleri faal aklın yardımı olmaksızın kavrayamazlar. Öyle ki bu nitelikler kendilerine ayrılmaz sûretler tarafından verilmiş olmasına rağmen, maddî olan bunun yerine örneğin beyazlık olarak ayrılmış bir sûret olarak kavrayabilir.³⁷

Buna göre hayvan kavramı örneğini ele alacak olursak hayvan tümeli ile hayvan olan şey farklıdır. Hayvan olan şey hayvanın ruhundan kaynaklanmaktadır. Bunun yanında ben ve beni yapan şey farklıdır. Beni yapan şey o zaman ruhtan kaynaklanmaktadır. Bu bir bütünsellik değildir. Beni ben yapan şey ne algı gücünden gelmektedir ne de bilkuvve akıldan gelmektedir.³⁸ (Böylelikle hayal gücü bilkuvve akıl için maddedir. Algı gücü ise hayal gücü için maddededir).

Şu halde Themistius'a göre beni ben yapan şey veya insanı insan yapan şey sadece faal akıldan gelmekte veya kaynaklanmaktadır. Çünkü faal akıl tek başına açık ve kesin duyudaki sûrettir. Çünkü faal akıl sûretlerin sûretidir. Diğer şeyler hem madde hem de sûrettir ve doğa aslında daha az değerli şeyler için sûretler olarak onları kullanma sürecidir. Doğa daha fazla madde olan şey için değerliyen faal akıl daha fazla sûret olan şey için değerlidir. Sûretler için en nihai ve en yüksek olan faal akıldır. Doğa geliştiği zaman o durmakta o geliştiği

³⁶ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 93-94.

³⁷ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 94.

³⁸ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 94-95.

zaman doğa durmaktadır. Faal akıl yapabileceği şeyi daha değerli yapmaktan başka bir şey değildir.³⁹ Yani faal akıl doğaya karşı bir etkinlik olarak işlevseldir.

4. Faal Akıl ve Bilkuvve Akıl

Themistius faal aklın insana ait bir cevher olduğunu sabit bir ilke olarak inşa ettikten sonra, insanın ölümsüzlüğü meselesine geçmektedir. Biz öldüğümüz zaman düşüncelerimiz ne olacak ve ne kadarı ölümsüz kalacaktır. Keza biz öldükten sonra neyi düşüneceğiz? Themistius'a göre burada çözüm hem Aristoteles'in faal akıl ile ilgili görüşlerinde, hem de *Ruh Üzerine*'nin birinci kitabındaki ölümsüzlük ve akıl ilişkisini tartıştığı kısımdadır. Şu halde faal akıl etkilenimsizdir ve maddî-ortak akıl bozulabilir niteliktedir. İnsana ölümsüzlüğünü veren faal aklıdır ve Aristoteles *Ruh Üzerine*'nin birinci kitabında genel olarak aklın ölümsüz olduğunu söylediği ilgili kısımda da aslında faal akla referans vermektedir. Keza Aristoteles *Ruh Üzerine* 430a 23-25'te şöyle demektedir: "Faal akıl gerçek niteliğini bir defa ayrıldıktan sonra kazanır ve yalnız bu ölümsüz ve ebedidir (bununla birlikte), bilkuvve akıl bozulabilir olduğu halde, faal akıl etkilenmediği için hatırlamıyoruz ve faal akıl olmadan hiçbir şey düşünmez."⁴⁰ Themistius'u burada meşgul eden ve bir tür gerilimli bir uzlaştırma yolunu benimsediği problem şudur: Themistius, hem bir taraftan faal aklı insanî bir cevher kabul etmiş, hem de insan ruhunun ölümden sonra bu hayata dair ihtiras, dostluk ve düşmanlığa dair verilerini hatırlayamayacağına dair Aristotelesçi kabulü benimsemiştir.

Bu durumda eğer faal akıl salt insanî bir cevher ise bu dünyadaki düşünceleri öldükten sonra nasıl devam ettireceği konusunda bir problem ortaya çıkmaktadır. Themistius Aristoteles'in unutulacağını söylediği ihtiras, dostluk ve düşmanlık gibi duyguları, bozulabilir aklın alanına vermiş, böylelikle de problemi çözümlmeye çalışmıştır. Aristoteles bu problemi *Ruh Üzerine* birinci kitabın ilgili kısımları doğrultusunda çözümlenmiştir. Ona göre zamana bağlı olarak akıl yürütmek, sevmek ve nefret etmek faal aklın etkilenebileceği faaliyetler değildir ve bunlar faal aklın sınırları içinde değildir. Bu tür duygular maddî-genel aklın yok olmasıyla bozulup gideceklerdir. Themistius'a göre Aristoteles *Ruh Üzerine* 408b25-29'da zamana bağlı olarak akıl yürütmenin, sevmek ve nefret etmenin faal aklın etkilenmesi olmadığını, bilkuvve aklın faal

³⁹ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 95.

⁴⁰ Aristoteles, "Ruh Üzerine", 176-177.

THEMİSTİUS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

akla sahip olduğu müddetçe faal aklın da bilkuvve akla sahip olduğunu, böylece bilkuvve akıl yok olduğu zaman faal aklın ne hatırlayacağını ne de sevmek gibi bir duyguya sahip olacağını, maddî-genel aklın yok olacağını, buna karşın faal aklın ilâhî ve etkilenimsiz kalacağını ifade etmiştir.⁴¹

Peki faal akıl öldükten sonra düşünmeye devam edecek midir? Themistius'a göre bu mümkün değildir. Çünkü onun insanî bir cevher olarak düşünebilmesi maddî-ortak akılla birlikte iş görmesine bağlıdır. Maddî-genel-bilkuvve akıl olmaksızın faal akıl düşünememekte, faal akıl olmaksızın da bunlar bir dizi faaliyetlerini icra edememektedir.⁴² Themistius bu görüşleri *Ruh Üzerine* 430a21-25'teki pasaja atıf yaparak temellendirmektedir. Aristoteles bu bölümde şöyle demektedir: "Ve genel olarak faal akıl ne zamanda düşünendir, ancak o zamanda düşünen başka bir zamanda düşünmeyen değildir ve faal akıl halihazırda varolan şeyden ayrıldığı zaman, bu ölümsüzlük ve sonsuzluktur. Ancak biz hatırlayamayız çünkü faal akıl etkilenimsizdir, buna karşın pasif akıl bozulabilir, pasif akıl olmasızın faal akılda bir şey düşünemez"⁴³

Themistius maddî aklın yok olacağı, faal aklın insanî bir cevher olduğu ve sadece bu cevherin ölümsüz olduğu şeklindeki teorisini delillendirmek için aynı şekilde *Ruh Üzerine* 413b24-27 nolu pasajdan yardım almaktadır. Bu pasaj şöyledir.

"Fakat akla ve kuramsal yetiye gelince, henüz hiçbir şey açık değildir; yine de öyle görünüyör ki, akıl ve kuramsal yeti tamamen farklı bir ruh cinsidir ve ezelinin bozulabilirden ayrıldığı gibi, bedenden tek başına ayrılabilir. Ruhun diğer bölümlerine gelince, söylenenlere göre onların, bazı filozofların iddia ettikleri biçimde, ayrı olmadıkları açıktır. Gerçekte duyumlama yetisinin neliği,

⁴¹ Themistius ilgili pasajı bu şekilde yorumlamış, yani *Ruh Üzerine* Birinci Kitapta bozulamaz akıl olarak telakki edilen akli faal akıl olarak çevirmiş ve yorumlamıştır. Oysa alıntının aslı şöyledir. "fakat bizzat aklın kendisi bundan etkilenemez. Ve sevgi veya nefret gibi, düşünce de aklın değil; fakat akla sahip olduğu ölçüde akılı olan süjenin duygulanımlarıdır. Bu nedenle kişi bir defa yok olduktan sonra, artık ne anılar ne de dostluklar kalır; Diyoruz ki gerçekte bunlar aklın duygulanımları değil; fakat yok olan bilginin duygulanımlarıdır ve akıl şüphesiz daha tanrısal ve daha etkilenimsiz bir şeydir". Aristoteles, "Ruh Üzerine", 45-46.

⁴² Themistius, "Paraphrase of De Anima", 175-177.

⁴³ Aristoteles, "Ruh Üzerine", 176-177.

ikna etme yetisinin neliğinden farklıdır; çünkü duyumlama fiili, düşüncesini belirtme fiilinden başkadır.”⁴⁴

Themistius Aristoteles’in *Ruh Üzerine* adlı eserinden seçtiği ve kendi teorisi amacıyla kullandığı pasajlardaki aynı anlamları Teofrastus’un da bu şekilde yorumladığını ileri sürmüştür. Ona göre Teofrastus ruhun insana doğuştan geldiğini, doğumdan sonra ruhun çeşitlendiğini ve kendi içinde farklılıklar yaşadığını, ruhun aslî ve daimi olarak faal akıl mayasına sahip olduğunu, ruhun belirli kısımlarının eğer aslî olarak bozulmaz kalacaksa hiçbir şekilde varlığa gelmeyeceğini, ruhun pasif akılla birleşik olduğunu, pasif akılla birleşik olması hasebiyle pasif aklın yok olmasıyla bu akla dair işlemlerin de bozulacağını ifade etmiştir.⁴⁵

5. Faal Akıl İlk Tanrı mıdır?

Themistius’a göre *Ruh Üzerine*’deki faal akıl ile ilgili bölümler, faal akıllı ilk Tanrı veya ilk makûlleri veren varlık olduğu şeklindeki yorumlamaları ilk bakışta şaşırtıcı bir şekilde haklı çıkarmaktadır. Ancak faal aklın ilk Tanrı olduğunu söyleyenler faal aklın neden bu dünyada (insan ruhunda) işlevsel olduğunu bir türlü açıklayamazlar.⁴⁶ Ona göre, bu ilk makûllere inananlar tamamen sağır olanlardır çünkü onlar faal aklın ilâhî bir etkilenimsiz, sonsuz ve ayrık olduğunu bağırarak söyleyen filozofu duymazlar. Themistius’a göre Aristoteles doğanın tamamını ya maddî bir şey olarak ya da maddeye hareket etmekte olan şey olarak tanımlamaktadır. Şu halde ruhun doğasında da böylesine bir gelişim süreci vardır çünkü Aristoteles *Ruh Üzerine* 430a13-14 nolu pasajda “ruhta bu türden şeylerin olması zorunludur” demektedir. Şu halde Aristoteles’in 430a14-15’te vurguladığı gibi akıl “her şey olabilen” ve “her şeyi üreten” olmak üzere başlıca iki farklı görünüm kazanmaktadır. Themistius’a göre bu bağlamda Aristoteles faal akıllı da ruhta olan bir şey olarak görmektedir. Öyle ki ruhun bu bölümü en üstün olan bölümdür. *Ruh Üzerine* 413b24-27 nolu pasajda da vurgulandığı gibi teorik akıl bilkuvve akıl düzeyinde

⁴⁴ Aristoteles, “Ruh Üzerine”, 75.

⁴⁵ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 100-101.

⁴⁶ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 101.

THEMİSTİUS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTIOUS' AGENT INTELLECT THEORY

henüz hiçbir şey değildir ancak sonsuz olan bu bölüm yok olabilir/bozulabilir olandan farklıdır.⁴⁷

Ayrıca Themistius'a göre bu aklın ölümsüz ve sonsuz olduğunu söylediği yerde (430a23) Aristoteles, ilk Tanrı'ya referansla bir konuşma içinde değildir. Themistius'a göre Aristoteles felsefesinde sadece ilk Tanrı sonsuz ve ölümsüz değildir. Aristoteles hemen hemen hareketin sebebi olan ilâhî cisimlerin bütün yetkinliklerine de sonsuzluk ve ölümsüzlük atfetmektedir. Öyle ki Aristoteles bunları metafizikteki ilgili makalesinde tek tek saymaktadır. Themistius'a göre Aristoteles bu minval üzere insan ruhu ve onun ruhunun en üstün bölümünü de ölümsüz olarak addetmiştir ki *Ruh Üzerine* 430a23'te insan ruhuna atıf yaparak "bu birlikte ölümsüzdür" demiştir. Themistius'a göre bu açıklama ile Aristoteles aslında faal aklın bizim bir yönümüz veya bizzat biz olduğumuzu onaylamış olmaktadır. Buradaki ölümsüzlük bize aittir. Şu halde Themistius'a göre bizde herhangi bir donanım veya nitelik olmaksızın bizim veya ruhumuzun ölümsüz olduğunu söylemek mümkün değildir. Bizi ölümsüz kılacak donanımımız bizzat ruhumuza ait bir cevher olarak faal akıldır.⁴⁸

6. Faal Akıl Bir midir Çok mudur?

Themistius, *Ruh Üzerine*'ye yazdığı şerhin bu bölümünde faal aklın bir mi yoksa çok mu olduğu problemini kendisine konu yapmaktadır. Themistius'un bir problem olarak ortaya koyduğu bu mesele bilhassa Ortaçağ Latin Batı felsefesinde oldukça müzakere edilecek bir problem haline gelecektir. Buna göre bilkuvveliği bilfilliğe dönüştüren ışık kaynak olması itibarıyla tektir ve birdir. Işık bozulabilir değildir ancak görme işlemi bozulabilir niteliktedir. Işığın sonsuzluğu ile görme işlevinin sonluluğu arasında bir ilişki yoktur veya görme işlevi olmaksızın ışık sonsuzluğundan bir şey kaybetmemektedir. Şu halde Themistius'a göre her bir bilkuvve akıl için ayrı ayrı faal akıllar mevcut değildir. Nasıl ki türlerde farklılığa mayasını veren şey olarak madde aynıysa, faal aklın bilkuvve akıllar karşısındaki durumu da aynıdır. Keza insanlar tarafından ortaya konulmuş düşünceler türsel bakımdan benzer olsa da, bütün insanlar farklı farklı şeyleri düşünmektedirler. Şu halde Themistius'a göre insanlardaki türsel bakımdan benzer ancak farklı farklı görünüşleri olan bu düşünceleri tek bir faal

⁴⁷ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 102.

⁴⁸ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 103.

akıl yönetmektedir. Yani faal akıl düşünce adına ortaya konabilen bütün ideleri aydınlatmaktadır.

Bu aşamada Themistius Güneş-ışık benzetmesi doğrultusunda faal aklın birliği teorisini temellendirmeye devam etmektedir. Güneş bir olmasına rağmen ışık birçok bölümlere dağılarak aydınlatmaktadır. Keza ışık bir olmasına rağmen görme işlemi çoktur. Themistius bu aşamada Aristoteles'in faal akıl için neden Eflâtun'un mutlak İyi ideası için kullandığı Güneş benzetmesini değil de ışık benzetmesini kullandığını sorgulamıştır. Themistius'a göre eğer bilkuvve akıl-faal akıl ilişkisini düşünürsek Aristoteles'in burada yaptığı benzetme bilinçlidir. Çünkü eğer Güneş benzetmesi yapılsaydı bu durumda faal aklı insana ait bir donanım veya cevher olarak ileri sürmek mümkün olamayacaktır.

Themistius'a göre insan bilkuvve ve bilfiil aklın bir birleşimidir ve bu birleşimin faal aklı bir rehber olarak kabul etmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Şu halde faal akıl bütün insanları insan yapan tek bir cevher statüsündedir. Çünkü bizdeki ortak kavramların, öğretilmemiş ilk tanım ve aksiyomların aynı kavram ve idrak düzeyinde anlaşılmasının kaynağı tektir.⁴⁹

Themistius bu aşamada her insanda ortak bir akıl bulunduğunu veya her insanın paylaştığı ortak bir akıl bulunduğunu Eflâtun üzerinden temellendirmektedir. Şu halde eğer insanlar olarak aynı şey hakkında aynı şeyleri hissetmeyip de farklı şeyleri hissediyorsak bu durumda başkasının fiillerini anlayabilmek mümkün değildir. Eflâtun bu durumu *Gorgias* 481c5-d1'de şöyle açıklamaktadır. “Bak Kallikles, insanlar aynı duygulara sahip olmayıp da, herkesin kendine özgü bir duygusu bulunsaydı, birinin ötekine kendi duyduğunu anlatması kolay olmazdı. Böyle konuşmamın nedeni, şu anda her ikimizin de aynı durumda olduğunu ve yine her ikimizin de iki şeyi, benim Kleinias'ın oğlu Alkibiades'i ve felsefeyi, senin ise Atina Demos'u ile Pyrilampos'un oğlu Demos'u sevdiğini fark etmemdendir.”⁵⁰

Themistius bu aşamada insanların paylaştığı bir ortak akıl olduğu olgusunu öğretmen-öğrenci ilişkisini gözönüne alarak müzakere eder. Buna göre eğer öğretmen ve öğrenci öğretim sürecinde bir bilgi veya bir kavram üzerinde aynı

⁴⁹ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 104-105

⁵⁰ Platon, *Gorgias*, Trc. Sema R. Güzelşen- Mehmet Rifat (İstanbul; Hürriyet Yayınları, 1975), 354-355.

THEMISTİUS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

idrake sahip olabiliyorsa bu durum ikisinde de ortak bir akıl olduğuna işaret eder. Çünkü bu durum diğer canlılarda yoktur.

Themistius'a göre, öteden beri ruhun bir olup olmadığı üzerinde felsefe tarihinde bir tartışma vardır. Ancak bu tartışma aynı zamanda aklın da bir olup olmadığı ile bağlantılı olarak yapılmıştır. Bu tartışmayı yapanlardan bazıları ruhu bir ve ayrı olarak kabul etmelerine rağmen onun bölümlerini çok ve birbirinden farklı şekilde telakki etmişlerdir. Örneğin besleyici bölüm algı bölümünden, algı bölümü de arzu bölümünden farklıdır. Ancak akıl durumu söz konusu olduğunda, hepsinden önemlisi teorik akıl söz konusu olduğunda akılların hepsinin bir olup olmadığı, aklın özünün fiiliyle bir olduğunu kabul etmek zorunludur. Bir kişi öğretip diğeri öğrendiğinde ya onlar aynı şeyleri düşünmezler ya da aynı şeyleri düşünürler. Eğer aynı şeyleri düşünürlerse, o zaman onlar aynı fiille veya aktiviteye ortak demektirler. Yani ikisinde de ortak bir akıl var demektir.⁵¹

7. Pasif, Bilkuvve ve Faal Akıl, Algı ile Bilkuvve Akıl Arasındaki Fark

Ruh Üzerine'ye yazdığı şerhin bu başlığı altında Themistius algı gücü ile pasif, bilkuvve ve faal akıl ilişkisini irdelemektedir. Ona göre algı gücündeki zayıflama ruhtaki bir eksilmeden dolayı değildir. Işık bozulmaz bir nitelik olmasına rağmen bedenın bir aracı olarak çalışan algı organları ışığın bozulmazlığından herhangi bir pay alamamaktadırlar. Örneğin göz görme eksikliği yaşamasına rağmen ışık bozulmazlık halini korumaktadır. Aynı şekilde bilkuvve akıl da faal aklın bozulmazlığını aynı oranda paylaşıyor değildir.⁵²

Themistius'a göre Aristoteles bu durumu *Ruh Üzerine* 408b21-25'te şu şekilde ortaya koymuştur: "Akla gelince, sanki o bizde ansızın ortaya çıkar, cevheresel bir varoluşa sahiptir ve bozulmaz. Çünkü akıl, olsa olsa, yaşlılıktan kaynaklanan güçsüzlüğün etkisiyle sönüp gidebilir. Fakat gerçekte bu durumda onun duyu organları içinde aynı şey olur. Yaşlı kimsenin sağlıklı bir gözü olsaydı genç insan kadar net görecektir. O halde yaşlılığın nedeni, ruhun herhangi bir duygulanımıdır".⁵³ Şu halde Themistius'a göre algı gücü organlarıyla beraber bir etkilenimi kabul etmektedir. Buna karşın bilkuvve akıl

⁵¹ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 105-106.

⁵² Themistius, "Paraphrase of De Anima", 106.

⁵³ Aristoteles, "Ruh Üzerine", 45.

da faal aklın etkilenimsiz ve ayrık niteliklerinden etkilenmekte ve ona benzeşmektedir.

Themistius bu bağlamda *Ruh Üzerine*'nin 429a29 ve 429b5 nolu pasajlarına müracaat ederek algı gücü ve akıl arasındaki ilişkiyi yeni bir okumaya tabi tutar. “Ruhun tümü değil; fakat ruhun düşünen bölümü ideaların yeridir; ruhun düşünen bölümünde bilfiil idealar değil; fakat bilkuvve idealar vardır. Dikkatimizi duyu organlarına ve duyuya yönelttiğimiz anda, duyumsama yetisinin etkilenimsizliğinin birbirine benzemediği açıktır. Gerçekte duyu, çok güçlü bir duyusal uyarmadan sonra artık algılayamaz. Örneğin şiddetli şekilde seslerin ardından sesi algılayamayız; aynı şekilde, güçlü renkler ve kokulardan sonra göremeyiz veya duyumlayamayız. Akıl güçlü biçimde düşünülür bir nesneyi düşündüğünde, düşünme gücünden bir şey yitirmez, tam tersine daha zayıfça düşünülür olan nesneleri düşünemez.”⁵⁴ Şu halde Themistius’a göre bilkuvve aklın bedenle karıştığını iddia etmek makûl bir yaklaşım değildir. Keza bilkuvve akıl algı gücünün de bir organı değildir. Ruhun düşünme bölümü sûreti kabul etmekle birlikte etkilenimsizdir ve o bilkuvve sûrettir. Keza aklın düşünülür karşısındaki tavrı algı yetisinin duyulur karşısındaki tavrı gibi olmalıdır.⁵⁵

Şu halde Themistius’a göre algılamanın algı organlarından daha etkilenimsiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum aynen bilkuvve akıl için de geçerlidir. Buna göre bilkuvve akıl, işlevi için bedensel bir organa yerleşmediği müddetçe ayrı olma ve etkilenimsiz olma özelliklerini korumaktadır. Themistius’a göre eğer Aristoteles’in *Ruh Üzerine* birinci kitaptaki 408b 25-29 nolu metin dikkatlice okunursa bu durumda bozulabilir ve bozulmaz özellikleri bakımından yeni bir akıl ayrımı yapmak zorunlu olacaktır ki bunlar da pasif akıl ve bilkuvve akıl ayrımlarıdır. Aristoteles bu metinde şunları söylemektedir: “Sevgi veya nefret gibi, düşünce de, aklın değil; fakat akla sahip olduğu ölçüde akli olan süjenin duygulanımlarıdır. Bu nedenle kişi bir defa yok olduktan sonra, artık ne anılar ne de dostluklar kalır. Diyoruz ki, gerçekte bunlar, aklın duygulanımları değil; fakat yok olan bileşiğin duygulanımlarıdır ve akıl şüphesiz, daha tanrısal ve daha etkilenmez herhangi bir şeydir.”⁵⁶

⁵⁴ Aristoteles, “Ruh Üzerine”, 168.

⁵⁵ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 107.

⁵⁶ Aristoteles, “Ruh Üzerine”, 46.

THEMİSTİUS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

Themistius'a göre Aristoteles'in bu pasajda daha tanrısal ve daha etkilenimsiz olarak nitelediği akıl faal akıldır ancak buradaki akıl kavramının şemsiyesi altına bilkuvve aklı da almak mümkündür. Böyle bir durumda sonuç bilkuvve aklın da bozulamaz olduğu şeklindeki bir tespiti çıkmaktadır. Şu halde bozulabilir olan akıl ortak-pasif akıl, bozulamaz olan akıl ise bilkuvve-faal akıl olmak durumundadır.

Bu aşamada Themistius yeniden beden-akıl ilişkisine dönmektedir. Ona göre Aristoteles aklın bedenle bitişik olduğunu kabul etmenin akla uygun olamayacağını ileri sürmüştür. Yine Aristoteles ruhun tamamen değil düşünen bölümünün ideaların yeri olduğunu söylemiş ideaların da bu bölümde öncelikle bilkuvve halleriyle bulunacağını ileri sürmüştür. Themistius'a göre Aristoteles duyumun etkilenimsizliği ile düşünce yetisinin etkilenimsizliğinin aynı oranda olacağını kabul etmemiştir. İkisi de bir ölçüde etkilenimsizdir ancak bu etkilenimsizlik birbirine benzememektedir.

Bu bağlamda Themistius ortak-pasif akıl ve bilkuvve akıl ayrımına geri dönmektedir. Ona göre ortak-pasif akıl bozulabilir, bu akıl bedenle karışıktır ve bedenden ayrılamaz. Bilkuvve akıl ise etkilenimsizdir, bedenle bir karışım içinde değildir ve bedenden ayrık olmak zorundadır.

Themistius söz konusu akıllar silsilesini Güneş-Güneş ışığı ve çiçek-meyve ilişkisi ve süreçleri üzerinden örneklendirmektedir. Buna göre maddi/ortak akıl gün ışığı olarak Güneş ışığının müjdecisidir. Keza o meyveden önceki çiçek gibidir. Akılların bu şekilde süreçsel bir şekilde gelişmesi aklın doğasında vardır ve akıl doğasını bu şekilde açıklamaktadır. Şeylerin doğasının eksik olandan mükemmele doğru gelişmesi gibi akıl da maddi/pasif, bilkuvve/bilfiil ve faal akıl çizgisini takip etmektedir.⁵⁷

Bu minval üzere bilkuvve akıl da faal akıl gibi kendi kendine ayrık, karışimsız ve etkilenimsizdir. Ancak bu özellikler faal akılda durduğu gibi bilkuvve akılda durmamaktadır. Themistius bu sonuca *Ruh Üzerine* 430a14-19 nolu meşhur pasajı yeniden yorumlayarak varmaktadır. Aristoteles bu pasajda şöyle demektedir: "Ruhta gerçekte, bir taraftan, aklın bütün düşünülürler olmasından dolayı, maddenin benzeri olan aklı buluruz.; diğer taraftan ışığa benzemesinin bir sonucu olarak bütün düşünülürlerin nedeni olan etkin fail

⁵⁷ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 108, 109.

nedene benzer aklı buluruz; çünkü bir anlamda ışık da, bilkuvve renkleri bilfiil renklere dönüştürür. Ve bu akıl özü bilfiil olmak olduğundan, ayırıdır, etkilenimsiz, saf, katıksız ve tamdır; çünkü etkin olan edilgin olandan ve ilke maddeden üstündür”⁵⁸

Themistius’a göre bu pasajda Güneş ile onun ışığı arasındaki ayrım, faal akıl ışığın kaynağı, bilkuvve akıl da ondan çıkan gün ışığı olarak göstermektedir.⁵⁹ Böylece açıktır ki her iki akıl da ayrıktır, ancak faal akıl daha fazla ayrıktır, daha fazla etkilenimsizdir ve daha fazla karışımıdır.⁶⁰ Öte yandan bilkuvve akıl zaman olarak onun bizdeki etkisinden önce gelir. Bilfiil akıl ise faal aklın müdahalesi ile bilkuvve aklın bilfiil hale geçmesidir ve zaman bakımından bilkuvve akıldan sonraki faal akıldan önceki bir durumdur.⁶¹

Kanaatimize göre bu noktada Themistius düşüncesinde faal akıl açısından anlaşılmayı zorlaştıran şey onu bilkuvve aklın evrenine indirgeyerek açıklamasıdır. *Ruh Üzerine*’de faal aklın niteliklerini göz önüne alacak olursak faal aklın tamamen insan zihninin ve ruhunun bir gücü olduğu şeklindeki kabul, zorlama bir okuma olarak kendisini göstermektedir.

Ayrıca Themistius pasif-ortak akıl, bilkuvve-faal akıl ayrımının sadece Aristoteles’te olmadığını, öğretinin yakından bakıldığında Eflâtun tarafından da savunulduğunu, birinci aklın bozulabilir ve ölümlü olduğu, ikinci aklın ölümsüz ve etkilenimsiz olduğu fikrinin her iki filozofta da ortak olduğu şeklinde bir yorum tarzı geliştirmiştir. Kanaatimize göre bu durum Yeni Eflâtunculardan Aristoteles’e yönelik olarak geliştirilen ilgili eleştirilere bir bakıma Themistiusça üretilmiş bir cevap niteliği taşımaktadır. Çünkü aslında bağdaşmayacak nitelikteki teorileri bir arada sentez yapma girişimleri biraz da Themistius’un yaşadığı çağın bir özelliği olarak yani Eflâtun ve Aristoteles felsefesini uzlaştırma teşebbüslerinin bir ürünü olarak temayüz etmektedir.

⁵⁸ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 109. Aristoteles, “Ruh Üzerine”, 175

⁵⁹ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 107-109.

⁶⁰ Finamore, “Themistius’ Doctrine of the Three Intellects”, 50.

⁶¹ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 109.

8. Eflâtun'un Onaylanması

Themistius'a göre şu halde insan ruhunun ihtiras ve iştah gibi duyguları taşıyan bölümü ölümlü –ki bu bedenle bitişiktir- bunlardan arınmış olan bölümü ise ölümsüzdür. Birinci akıl pasif-ortak akla, ikinci akıl ise bilkuvve-faal akla referans vermektedir. Ona göre Aristoteles'in bu ayrımı Eflâtun'da da vardır.⁶² Eflâtun *Timaios*'ta ihtirasları bozulabilir aklın alanına vermiş, ikinci aklın ise ilâhî bir boyutta olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda Eflâtun şunları söylemiştir.

“Onlar Tanrıyı örnek aldılar, ruhun ölümsüz ilkesini alınca da ruhun çevresinde sonradan ölümlü bir ten oluşturdular; onu taşısın diye de bütün vücudu verdiler. Sonra bu vücuda, ayrıca başka bir ruh, kendisinde korkunç, kaçınılmaz tutkular taşıyan ölümlü bir ruh daha oluşturdular: Önce kötülüğün en büyük çekici gücü olan hazzı, sonra, bizi iyilikten uzaklaştıran acıları, daha sonra iki kötü öğütçü olan ataklıkla korkuyu, ondan sonra da zor yatıştırılan öfkeyi, en sonunda da bizi çabucak aldatan umudu. İşte bütün bunları düşüncesiz duyumla ve her şeyi göze alan aşkla karıştırıp, zorunluluk yasasına uygun olarak ölümlü ruhların soyunu oluşturdular. Bununla birlikte, tanrısal ilkeyi kirliletmekten korktukları için tam bir zorunluluk olmadıkça ölümlü ilkeyi, tanrısal ilkedен ayrı, vücudun başka bir yerine yerleştirdiler. Bunun için başla göğüs arasına bir sınır kurdular ve birbirinden ayrı tutmak için aralarına boyunu yerleştirdiler. Ruhun ölümlüsünü göğsün içine bağladılar. Ruhun bir kısmı özü bakımından daha iyi, bir kısmı da daha kötü olacağından, göğüs kovuğunu, kadınlarla erkeklerin dairelerini ayırdıkları gibi, iki ayrı oturma yeri olarak ayırıp aralarına bir bölme çeken deriyi koydular. Akli dinlesin, isteklerin oymağı aklın kalesinden gönderdiği buyrukları canla başla yerine getirmediği zaman akılla birlikte onu zorla yola getirsin diye ruhun gözüpekliliği, savaş isteğini paylaşan, zaferi isteyen kısmını başa daha yakın bir yere, bu deriyle boynun arasına yerleştirdiler.”⁶³

Themistius'a göre Eflâtun bu pasajda ruhun ölümlü olduğunu ancak bir o kadar da ilâhî kimlikli olduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda ruhun ölümsüzlüğü için öne sürülen deliller aynen aklın ölümsüzlüğü için de geçerlidir ve bir o kadar da önemlidir. Themistius Eflâtun'un buradaki tezlerinden yola

⁶² Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 110.

⁶³ Platon, *Timaios*, Trc. Erol Güneş, Lütfi Ay, (İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 2001), 82.

çıkarak aklın niteliklerini üç madde halinde özetlemektedir. Buna göre 1) Eğer biz hareketi mekândaki bir fiil olarak düşünürsek akıl kendi kendine hareket etmekte ve sadece kendine hareket etmektedir. 2) Akıl başlı başına bir hatırlama sürecidir. 3) Akıl Tanrı'ya benzer bir niteliktir.⁶⁴

Themistius bu açıklama ve önermelerden yola çıkarak ölümlü ve ölümsüz akıl ayrımlarının aynen Eflâtun'da da bulunduğunu ileri sürmektedir. Şu halde Eflâtun faal akıllı hem insan ruhunun bir bölümü olarak konumlandırmış hem de onun ölümsüz olduğuna inanmıştır. Aristoteles'in pasif aklın bir etkinliği olarak ileri sürdüğü ihtiraslar ve ilkel bir düzeyde akıl yürütme tarzı yok olabilir/bozulabilir bir niteliktedir. Keza Eflâtun ve Aristoteles'e göre ruhun ihtirasları tamamen irrasyonel bir tarzda görünüm kazanmakta, en azından onları yöneten ve yönetecek şey bir otorite olarak akıl olmaktadır. Yani bu ihtiraslar akıl vasıtasıyla eğitilebilecek ve istenilen tarafa yönlendirilecek bir karakterdedir. Ancak aklı olmayan canlıların ihtirasları ve duygulanımları, aklın herhangi bir derecesini anlamaktan tamamen uzakta ve bunun için eksiktirler. Oysa insanî ruhtaki ihtiraslar akıl ile bütünsellik kurabilmektedir. Cesaret, korku ve ümit aklı ruhta doğrudan varolmamıştır. İnsandaki ve hayvandaki ihtiraslara yönelik bir diğer ayrım ise birincisinde zaman kategorisinin geçerli olması ikincisinde ise bu kategorinin herhangi bir şekilde gündemde tutulmamasıdır. Hayvandaki ihtiraslar ve duygulanımlar tamamen şimdiye aittirler. Örneğin acı ve memnurluk duyma hayvanda sadece şimdiye mahsus bir içeriktedir. Oysa bu tür duyguların insanda zamanın kipleri açısından da bir değeri vardır. Yani insan geleceğe dair bir acı ve ümit içinde olabilirken hayvanda bu türden bir duygu yeşermesi mevcut değildir. İnsandaki bu tür duygu ve ihtiraslar akıl tarafından yönetilip bir erdem formuna yükseltilebilirken hayvandaki duygulardan böyle bir sonuç elde etmek mümkün değildir.

Şu halde Themistius'a göre pasif-ortak akıl ve ihtiraslar bir tür özdeşliğe tekâbüle etmektedir. Pasif akıl bedende yerleşiktir ve bu akıl bu ihtirasları bedenle paylaşmaktadır.⁶⁵

⁶⁴ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 111.

⁶⁵ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 111.

9. Teofrastus'un Doğrulanması ve Bilkuvve Aklılın İşlevselliği

Ruh Üzerine'nin akıllar teorisini kendine değin alışık olmadığımız bağlantılar eşliğinde yorumlayan, çağının temel felsefi yaklaşımlarını Aristoteles'in akıl teorilerine uygulayan dolayısıyla bu teorilere Eflâtun'dan kökenler kotaran Themistius, kendi özgün yaklaşım şekillerinin aynı şekilde bir Aristoteles yorumcusu olarak Teofrastus tarafından da onaylandığını ileri sürmektedir. Buna göre Teofrastus bil kuvve akıl başta olmak üzere pasif aklın daha ileri gelişim aşamalarının etkilenimsiz olduğunu kabul etmektedir. Birinci akıl olan pasif-ortak akıl bedenden ayırık değildir ve bedenle beraber yok olacaktır. Teofrastus'a göre ikinci akıl bil kuvve ve bil fiil aklın karışımından oluşmaktadır. Bu akıl bedenden ayırıktır ve yok olmayacaktır. Bu akıl diğer akıllar gibi bir görünüme sahip olmamakta ve onlar gibi sonuçlar üretmemektedir. Teofrastus bu akıllı insan ruhunun sınırları içinde görmekte ve bu akıl ile faal akıllı kastetmektedir. Şu halde pasif-ortak akıl ve bil kuvve-faal akıl konusunda Themistius'a göre Eflâtun, Aristoteles ve Teofrastus arasında bir görüş birliği ortaya çıkmaktadır.⁶⁶

Bu aşamada Themistius tekrar bil kuvve aklın çalışma şekline dair daha ileri görüşler serdetmektedir. Bilkuvve akıl kendi sûretini faal aklın aydınlatması ile kazanmaktadır. İlk aşamasında bil kuvve akıl bileşik ve farklı olmayan şeyleri düşünmektedir. Dolayısıyla bil kuvve aklın düşündüğü bu ilk şeyler doğru ve yanlış açısından bir yargı hükmü taşımamaktadır. Bilkuvve akıl ilk önce kavramları kazanmakta, bilahare ise bunları bir bileşime tabi tutmaktadır. Örneğin öncelikle Sokrat ve yürümek kavramlarını kazanmakta sonra ise "Sokrat yürüyor" şeklinde bir önerme elde etmektedir. Bir sonraki aşamada ise söz konusu yargıya doğruluk ve yanlışlık yargılarını yüklemektedir.⁶⁷

Şu halde Themistius'a göre ilk aşamada bil kuvve akıl bilgi yığınlarını derlemekte bilahare bunları belirli bileşimlere tabi tutmakta, daha sonra ise doğruluk ve yanlışlık yargılarını bu önermelere yüklemektedir. Algı topladığı bilgilere zaman kategorisini sadece bir kip açısından uygulamakta, onları ancak şimdi açısından algılamaktadır. Akıl ise algının topladığı bu verilere zaman kategorisini tatbik etmekte zamanın kipleri ve değerleri bakımından doğruluk

⁶⁶ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 113

⁶⁷ Themistius, "Paraphrase of De Anima", 114.

ve yanlış yargısını bu önermelere giydirmektedir. Örneğin “Sokrat yaşadı” yargısı doğru ise “Sokrat yaşıyor” yargısı yanlış olacaktır.⁶⁸

Üçüncül olarak bilkuvve akıl nesnelere doğruluk ve yanlışlık açısından belirli yüklem ve nitelikleri tatbik etmektedir. Örneğin “kar beyazdır” önermesi doğru ise “kar beyaz değildir” önermesi yanlış olacaktır. Bu bağlamda hayal ve algılama yetisi örneğin Sokrat’ın yürümesini bir bütün olarak sunarken akıl yetisi Sokrat ismini ve yürümek eylemini birbirinden ayırt eden bir temyiz gücüne referans vermektedir.⁶⁹

Themistius’a göre teorik akıl ancak şeyleri kazanarak varlığını tamamlamaktadır. Buna göre memnuniyet ve acıyı duyma algı ile başlamakta, doğruluk ve yanlışlık yargılarını ise teorik akıl vermektedir. Keza iyi ve kötünün yerini teorik akıl belirlemekte, doğru ve yanlış gibi yargıda bulunmak ise nitelik değeri yüklemeksizin mümkün olmamaktadır.⁷⁰

Themistius’a göre akıl şeyleri kendi kendilerine düşüncenin nesneleri olarak zihne nakşetmektedir. Themistius bu noktada geometik şekil ile onların zihindeki tasdikini örnek olarak vermektedir. Algı geometrinin yüzeydeki şekillerini önce duyumsamakta, akıl ise daha sonra bu şekilleri soyut tümeller haline dönüştürmektedir. Şu halde akıl önce bilgi nesnesinin fizikî kalıplarını görmekte sonra ise onları fiziksel yapılarından soyutlayarak düşünmektedir.⁷¹ Böylelikle soyutlama vasıtasıyla doğal bir ilerleme süreci takip edilmektedir.⁷²

Davidson’a göre biz Themistius’ta insan aklının bilfiilliği ve mükemmelliğine yol açan, bilfiil mükemmel aklın bir kere mükemmelliğinin yön verdiği “hiçbir şey kendi kendine mükemmelleşemez” kuralını buluruz. Yetkin insani türler için özel bir faal aklın farz edilmesi hakkında Themistius’un onayının bir bölümü, bütün insanların “ortak kavramları” “ilk tanımları” ve “ilk aksiyomları” düşünmeksizin idrak ettiği yönündedir. Onun niyeti ya faal aklın düşüncenin prensiplerini insani akla doğrudan iletmiş olabileceği veya faal aklın, insani aklı duyu algılarındaki düşünce ilkelerini ayırtlaştıracığı bir

⁶⁸ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 114.

⁶⁹ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 118.

⁷⁰ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 128.

⁷¹ Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 128.

⁷² Themistius, “Paraphrase of De Anima”, 129.

THEMİSTİÜS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

yetenek verdiği veya onlardan bunu çıkarımlayabileceği bir yetenek verdiği yönündedir.⁷³

Plotinus'un mümkün Bir yansımasını benimseyen Themistius, düşünceleri faal akıldaki "hepsi beraber/bir bütün" olarak sunar öyle ki bilkuvve akıl da onlar farklılaşmışlardır. Faal aklın bölümlenmemiş olarak verdiği düşünceleri insani akıl bölümlenmemiş olarak idrak etmekte ancak sadece bölümlenebilir bir tarzda kabul etmektedir. Daha da ötesi faal aklı düşünceleri bölümlenmiş olarak veren olarak tanımlamanın tersine, Themistius faal aklın "ilk kavramlar, aksiyomlar ve tanımlar" haricindeki düşünceleri doğrudan insan zihnine taşımadığı manasında kullanmıştır. Faal akıl, bilkuvve akıl etkileşimini de açıklamak için Aristotelesçi ışık analogisini yerleştirmek istediği zaman onun daha fazla söyleyeceği şey vardır.⁷⁴

Işık benzetmesinin iması Themistius'ta, İskender'den daha fazla dikkate değer bir şekilde kavranılır. Themistius şöyle yazar: "Ne zamanki ışık görenin bilkuvve bölümünde ve bilkuvve renklerde ortaya çıkarsa/çıktığı zaman/bulunduğu zaman o öncekini bilfiil görmeye ve sonrakini de bilfiil renklere dönüştürür". Bu benzetmedeki gibi, faal akıl "bilkuvve akla" iştirak eder/katılır, onun üzerinde hareket eder ve insanın bilkuvve makul düşünceleri üzerinde hareket eder; bilkuvve makul düşünceler; bilkuvve renklere paraleldir; öyle ki bu renkler hayal gücü vasıtasıyla oluşmuş, insan hafızasında depolanmış duyu algılarıdır. Faal akıl bilkuvve aklı bilfiil akıl haline dönüştürür ve insan aklı için bilkuvve düşünceleri bilfiil olarak makul yapar. Başka bir ifadeyle bir ışık türü olarak işlevsel olan faal akıl, hem ruhtaki imajlar üzerinde etkindir öyle ki onlar bilkuvve düşüncelerdir hem de insani bilkuvve akıl üzerinde. Bu nedenle bilkuvve akıl bilfiil düşünceleri idrak eder ve kendi kendine bilfiil yapar. Bu durum modadan sonraki sergi gibidir. Nasıl ki faal akıl insani aklı bilfiil yapıyorsa bu benzetmede faal aklın Themistiusçu idrakinin amacına hizmet eder.⁷⁵

Öte yandan, Themistius bu bağlamda başka bir Aristotelesçi benzetmeyi daha kullanır ve faal akıl bilkuvve akıl ilişkisini sanat madde ilişkisi ile açıklar.

⁷³ Herbert A. Davidson, *AlFârâbî, Avicenna and Averroes on Intellect*, (Oxford: Oxford University Press, 1992), s. 26.

⁷⁴ Davidson, "AlFârâbî, Avicenna", 26.

⁷⁵ Davidson, "AlFârâbî, Avicenna", 26-27.

Sanat ve sanatçı maddenin üzerinde hareket etmesine ve aktif olmasına rağmen ondan ayırırlar. Halbuki faal akıl “bilkuvve akla boydan boya nüfuz eder”. O zaman Themistius insani bilkuvve akli madde ile karşılaştırmakta başka bir çizgiyi takip eder. Onun yazdığına göre ruhun birçok bölümleri alttaki madde üstteki form olmak üzere hiyerarşik bir dizilişe sahiptirler. Alttakinin formu bir üsttekidir. “Duyu algısı” bölümü bir madde olarak hayal gücüne hizmet eder, hayal gücü bir madde olarak bilkuvve akla hizmet eder ve bilkuvve akıl bir madde olarak faal akla hizmet eder. Son örnekte, faal akıl bilkuvve akılla bir olurlar/birleşirler. Ruhun orta derecedeki seviyelerinin aksine, hem madde yeni bir şeyden gelmekte, hem de form önceki olan şeyden gelmektedir. Bu durumda faal akıl herhangi bir şeyin maddesi değildir. Faal Akıl gerçek anlamda ruhun formudur; o en son formdur ve formaların formudur ve bu süreç onda sona erer.⁷⁶

Themistius, insanî aklın ölümsüzlüğü babında İskender’de olmayan ve *Ruh Üzerine*’nin genel evreniyle de doğrudan örtüşmeyecek şekilde pasif-ortak akıl, bilkuvve-faal akıl ayrımları geliştirmiştir. Buna göre bir hafızası olan pasif-ortak akıl bedenle beraber ortadan kalkmakta dolayısıyla ihtiras, duygu ve bellek de bu akılla beraber yok olmaktadır. İkisi de insana ait olan bilkuvve-faal akıl ikilisi ise ayrı, etkilenimsiz ve karışimsız özellikleri gereği ölümsüz olarak kalmaktadır. Bu durum daha sonra İbn Rüşd’de ve Latin İbn Rüşdçülüğü akımlarında temayüz edecek akılların birliği teorisinin de kaynaklığını oluşturmaktadır. Çünkü bu akımda bilkuvve aklın bütün insanlarda ortak olabileceği şeklinde bir eğilim gelişecek, özellikle İbn Rüşd üzerinden Latin İbn Rüşdçülüğüne karşı Thomas Aquinas’a teolojik bir reddiye yazılmasına sebep olacaktır.⁷⁷

⁷⁶ Davidson, “AlFârâbî, Avicenna”, 27.

⁷⁷ Themistius’un ölümle beraber yok olacağını söylediği maddi akıl aynı zamanda ortak akıl (common intellect) olarak adlandırması, keza bilkuvve (heyulânî) akıl ile faal aklın özünde bir olduğunu iddia etmesi, Ortaçağ Latin Batı felsefesinde İbn Rüşd üzerinden Thomas Aquinas ve rakipleri olan Latin İbn Rüşdçüleri arasında “akılların birliği” tezi etrafından amansız bir felsefi mücadelenin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Söz konusu felsefi mücadelenin ayrıntılarını Süleyman Dönmez’in konuya dair yaptığı ayrıntılı araştırmalardan okuyabilmek mümkündür. Dönmez’e göre felsefe tarihi boyunca Aristoteles’in *Ruh Üzerine* adlı eserinin yorum zenginliği içinde bilim, felsefe ve mantığa tekâbül eden ortak/tümel akıl anlayışı İbn Rüşd karşıtı görünen Aquinas tarafından farklı bir mecraya sürüklenmiştir. (Süleyman Dönmez, “İbn Rüşd’de Heyulânî Aklın Birliği, 13. Yüzyıl Latin İbn Rüşdçülüğü Çerçevesinde Bir Yanlış Anlamanın Düzeltilmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, 48/3, (Temmuz-Ağustos-Eylül-2012), 172.). Aquinas’a göre

**THEMISTİUS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY**

Ayrıca Themistius bilkuvve akıl üzerinde işlevsel olan faal aklın her insanda bir olduğunu savunmakta, bunu da öğretmen ve öğrencisinin öğrenilen bir konuda ortak bir noktada buluşuyor olmasına bağlamaktadır. Buna göre eğer birden fazla faal akıl bulunursa aynı konuda iki insanın bir idrake ulaşması mümkün görülmemektedir. Bu bağlamda Dönmez'in felsefe tarihi boyunca "aklın birliği" problemine dair yaptığı tespiti başvurmak gerekir. Dönmez'e göre "aklın birliği" tabiri her insanda farklı olan insani akıl değil; bilim, felsefe ve mantığa tekabül eden tümel bir akıldır. Bireysel akılların pay almak suretiyle

İbn Rüşdçüler akılların birliğini savunmaktadır ve bunun da sorumlusu İbn Rüşd'dür (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği",172). Themistius maddi akıl aynı zamanda ortak akıl olarak tanımlamış, maddi/ortak aklın bedenine ölümüyle beraber yok olacağını, bilkuvve ve faal aklın ise bir birliğe sahip olduğunu, faal aklın tümel bir akıl olacağını ileri sürmüştür. İbn Rüşd ise, heyulânî/bilkuvve aklın ne bedende olacağını ne de bedende tekil bir şey olacağını, heyulânî/bilkuvve aklın bütün insanlar için bir olduğunu, keza teorik aklın bütün insanlarda bir olduğunu ileri sürmüştür. (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği",173). Aquinas ise İbn Rüşd'ün bilkuvve aklı maddi akıl olarak nitelendirdiğini, İbn Rüşd'ün bu akıl varlık bakımından ayrı bir töz olarak telakki ettiğini, bu aklın hiçbir surette bedenine formu olarak bedenle birleşmeyeceğini, daha da ötesi mümkün aklın herkes için bir olduğunu ileri sürdüğünü iddia etmiştir (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği", 173). Dönmez'e göre İbn Rüşd aklın birliğini savunup, akılların birliği teorisine şiddetle karşı çıkarken, Aquinas'a akılların birliğini savunmakla itham edilmiştir (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği", 174-175). Bu noktada Dönmez, *Ruh Üzerine* yorum geleneği içinde İbn Rüşd'ün hem İskender Afrodisi'yi hem de Themistius'u aşan bir yorum metodu takip ettiğini, her iki geleneğin de kendi içinde bir takım problemler barındırdığını tespit ettiğini, her iki geleneğin de Aristotelesçi gerçeğe uygun olmadığına yönelik bir tavır takındığını ileri sürer (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği",177). Dönmez'e göre gerek ontolojik gerekse epistemolojik bağlamda bir tek akıl olduğunu söylemekle İbn Rüşd Themistius'la ortak bir noktada buluşmaktadır (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği",177). Ancak Themistius'un heyulânî aklı "oluş ve bozuluşa tabi olmayan ebedi ve madde dışı töz" olarak kabul etmesine, İbn Rüşd eleştirel yaklaşmıştır (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği",178). İbn Rüşd'e göre heyulânî aklı hem maddi hem de ebedi olarak kabul etmek gerekir çünkü bu durumda bu aklın maddi biçimleri düşünülürler (makuller) olarak kabul etmesini açıklamak mümkün değildir. (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği",178). Dönmez'e göre İbn Rüşd heyulânî aklın birliğini tekil insan aklının bir teminatı ve garantisi olabilecek bir içerikte sunmuşken, Aquinas'ın İbn Rüşd'e yönelik yaptığı ithamda tekil insan aklının iptalini gerektirecek bir içeriğe dönüştürülmüştür (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği",185). Dönmez'e göre İbn Rüşd hem faal aklın hem de edilgin aklın epistemolojik açıdan bir bütün, ontolojik bağlamda ise bütün insanlarda eşit olan ebedi bir töz olduğunu iddia etmekle *Ruh Üzerine* geleneğinde İskender, Themistius ve İbn Bâcce'yi aşan daha üst bir yorum şekli geliştirmiştir (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği",186). Dolayısıyla İbn Rüşd Aquinas'ın itham ettiği şekliyle hiçbir zaman bireysel akılların birliği teorisini savunmamıştır (Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği", 193).

beslendiği ortak bir düşünüşür.⁷⁸ Themistius'un faal aklın birliği babında Aristoteles üzerinden yaptığı çözülmemin tam da Dönmez'in yaptığı tespitle örtüşen bir boyutunun olduğunu vurgulamak gerekir.

Themistius faal aklın insanî bir güç olduğunu söylemekle Aristoteles'in bu aklın dışardan bir akıl olduğu şeklindeki tezini oldukça insanî epistemolojisinin sınırları içinde yorumlamakta, bu aklın bir Tanrı veya Tanrı ile insan arasında aracı bir güç olduğu şeklindeki fikirlere sistemini tamamen kapatmaktadır. Bunu da *Ruh Üzerine* 3.5'te faal akılla ilgili ileri sürülen pasajları *Ruh Üzerine* birinci kitabın evrenini yardımına çağırarak yapmaktadır. Böylelikle Themistius İskender'in faal akıl yorumuna oldukça uzak bir yorum tarzı geliştirmektedir.

Themistius'a göre maddî akıl bedenle birlikteyken henüz bir şey değildir ve ruhun akleden bölümüdür. Keza bilkuvve akıl bizim ruhsal hayatımızın ilkesidir. Faal akıl aklımızdaki bu bilkuvveligi bilfilliğe çevirmektedir. Faal akıl ruhumuza dışardan bir karışım değil ruhumuzla özdeşir.⁷⁹

İskender bilfiil aklı daha koyu bir şekilde ve kesin ayrımlarla ortaya koyarken, Themistius bilfiil aklı daha ziyade faal aklın alanında ve onun renklerine boyanmış bir statüde telkin etmektedir. Keza İskender'in bahsettiği kazanılmış akıl, Themistius'ta hiçbir şekilde ne ismen ne de konu olarak işlenmemektedir.

İskender, pasif, bilkuvve ve maddî aklı faal akılla özdeş tutmazken Themistius, bilkuvve ve faal aklı bir birlik içinde sunmaktadır. İskender'e göre maddî akıl organizmayı düzenleyen, cisimsel, bozulabilir ve çoktur. Keza İskender'e göre faal akıl aşkın bir cevher, cisimsel değil, sonsuz, ilâhî ve tektir. Themistius'a göre ise faal akıl aşkın olduğu kadar insanî akla içkindir, insan ruhunun cevherini oluşturmaktadır. Her insan ruhuna faal akıl inebilir, faal akıl birdir, ölümsüzlük ancak faal akılla birleşmekle mümkün olur, ölümsüzlük bireysel değildir.⁸⁰ Themistius İskender'in tersine, insani aklın pasif halde bulunamayacağını, faal aklın insani aklın özelleşmiş bir hali olacağını, sadece maddi-ortak aklın ölümlü olduğunu, bütün suretleri içeren faal aklın bilkuvve

⁷⁸ Dönmez, "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği", 172.

⁷⁹ Stephen Chak Tornay, "Averroes Doctrine of the Mind", *The Philocophical Review*, 52, (May, 1943): 274.

⁸⁰ Zucker, "Themistius", 370-371.

THEMISTİUS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTİUS' AGENT INTELLECT THEORY

akılla bir bütünlük sergileyeceğini, faal aklın insan ruhuna içkin olduğunu ve onun insan ruhunun en şerefli düzeyi olduğunu ileri sürmüştür.⁸¹

Themistius'ta kapalı kalan bir diğer konu ise ilk makûller meselesidir. Themistius ilk makûlleri faal aklın verdiği şeklindeki öğretiyeye karşı çıkmış ancak bunların epistemik değeri ve kaynağı konusuna açıklık getirmemiştir.

Böylelikle Themistius faal aklın evrenin ilk sebebi ile aynileştirilmesini reddetmiştir. Onun akıl yürütmesi Aristoteles'in faal aklı insan ruhunun içinde inşa ettiği yönündedir.⁸² Ancak Themistius, faal aklın asırlarca yorumlandığı şekliyle ışık analogisinden yola çıkarak faal aklın hem içkin hem de aşkın bir kimlikte olduğunu ısrar etmiştir.⁸³

Sonuç

Aristoteles'in *Ruh Üzerine* adlı eserine yazılan şerhler, bu eserdeki temel problemlerle ilgili birbirinden oldukça farklı yorumlamaları beraberinde getirmiştir. Aristoteles'in bu eserin 3.5 bölümünde bahsettiği Nous ise, faal akıl tartışmaları zemininde Helenistik ve Ortaçağ felsefesi boyunca birçok şârihin elinde farklı boyutlarda irdelenmiştir. Bu şârihlerin başında gelen İskender, *Ruh Üzerine* 3.5 bölümünde Aristoteles'in bahsettiği aklın Tanrısal akıl olduğunu iddia etmiştir. *Ruh Üzerine*'nin İskender'den sonra gelen en önemli şârihi olarak Themistius ise söz konusu aklı insani aklın en üst düzey formu olarak yorumlamıştır. Themistius faal aklı kendi döneminde baskın bir felsefi ekol olan Yeni-Eflâtunculuğun etkisi doğrultusunda yorumlamış ve ileri sürdüğü bu tezi Eflâtun külliyatından ve Teofrastus'un yorumlarından tasdikler kotararak desteklemiştir.. Themistius'a göre faal akıl doğrusal bir çizgi halinde gelişen düşünme aşamalarının son yetkinliğidir. Faal akıl taş ve bronz bir suret empoze edip onları ev statüsüne, dolayısıyla maddi akıl bilkuvve/bilfiil akıl statüsüne yükselten sanata denk düşmektedir. Bu örnekte maddi akıl taş ve bronz, ikincil akıl eve (Themistius maddi aklın daha gelişmiş düzeyi olan bu akla bazen bilkuvve bazen de bilfiil akıl demektir), taş ve bronz suret veren sanat ise faal akla denk düşmektedir. Sanat konumundaki ayırık, etkilenimsiz, ölümsüz,

⁸¹ Seymour Feldman, "Gersonides on the Possibility of Conjunction with Agent Intellect" *AJS Review*, 3, (1978): 103.

⁸² Themistius, "Paraphrase of De Anima", s.102-103; Davidson, "AlFârâbî, Avicenna", 14.

⁸³ Davidson, "AlFârâbî, Avicenna", s.14.

sonsuz, karışimsız olan faal akıl sürekli bilfiildir. Keza faal akıl bilkuve renkleri bilfiil görünür kılan, dolayısıyla maddi akıl bilfiil akıl haline getiren insani bir cevherdir. Böylelikle faal akıl bütün düşünceleri üretmektedir; ancak insan aklının dışında aşkın bir güç değildir, çünkü sanat maddesinin dışında bir konumda değildir. Faal akıl bilkuve aklın bütünselliğine içkindir ve her insan böyle bir akla sahip olabilir. Böylelikle faal akıl insani ruhun en üst düzey sureti konumundadır ve insanı insan yapan cevher faal akıldır. Keza bilkuve/bilfiil ve faal akıl bir tür birliğe ve bütünlüğe referans vermektedir. Faal akıl bilkuve akıl aracılığıyla bireysel insani varlıklarda çoğalmaktadır ancak özünde ikisi de birdir. İhtiras, dostluk ve düşmanlık gibi duygular maddi aklın bir kazanımıdır ve insanın ölümüyle beraber yok olacaktır. Bellek, duygu ve düzensiz akıl yürütme maddi aklın bir ürünüdür, maddi akıl bedenden ayrı değildir ve bedeninin ölümüyle beraber yok olacaktır. Faal akıl ise ilahi ve etkilenimsiz kimliğiyle ölümden sonra varlığını devam ettirecektir. Bu durumda maddi akıl ölümlü faal akıl ise ölümsüzdür. Themistius'a göre faal aklın Tanrısal akıl olduğunu iddia edenler onun neden insan ruhunda içkin ve faal olduğunu açıklayamazlar. Faal akıl Aristoteles'in doğanın gelişim aşamalarına dair sergilediği süreçle uyumlu bir yetkinliktir ve insani aklın zirvesini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Aristoteles'in ölümsüz olarak addettiği faal akıl, insanın bir boyutuna veya bizzat insana işaret etmektedir. Güneş'le ışık arasında nasıl bir bütünsellik söz konusuysa faal akıl ve insani aklın daha önceki aşamaları da bir bütünlük ve birlik içindedir.

THEMİSTİUS'UN FAAL AKIL TEORİSİ /
THEMISTIOUS' AGENT INTELLECT THEORY

Kaynakça

- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. Trc. Zeki Özcan. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2000.
- Davidson, Herbert A. *AlFârâbî, Avicenna and Averroes on Intellect*. Oxford; Oxford University Press, 1992.
- Dönmez, Süleyman. "İbn Rüşd'de Heyulânî Aklın Birliği, 13. Yüzyıl Latin İbn Rüşdçülüğü Çerçevesinde Bir Yanlış Anlamanın Düzeltilmesi". *Diyanet İlmî Dergi* 48/3. (Temmuz-Ağustos-Eylül 2012): 169-194.
- Feldman, Seymour. "Gersonides on the Possibility of Conjunction with Agent Intellect". *AJS Review* 3 (1978): 99-120.
- Finamore, John F. "Themistius' Doctrine of the Three Intellects". *Dionysius* 28 (December 2018): 45-62.
- Finamore, John F. "Themistius on Soul and Intellect in Aristotle's De Anima" *Proceeding of the Boston Area Colloquium in Philosophy* 26/1 (January 2011): 1-23.
- Lyons, M.C. "An Arabic Translation of the Commentary of Themistius". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 17/3 (1955): 426-435.
- Platon. *Gorgias*. Trc. Sema R. Güzelşen, Mehmet Rifat. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1975.
- Platon. *Timaios*. Trc. Erol Güney, Lütfi Ay. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2001.
- Themistius. "Paraphrase of De Anima, 3.4-8,". *Two Greek Aristotelian Commentators on Intellect*. Trc. Robert B. Todd and Frederic M. Schroeder. 77-133. Toronto; Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1990.

Todd, Robert B. “Themistius”. *Catalogus translationum Et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin translations and Commentaries*. Nşr. Virginia Brown. 8. 57-101. Washington, D.C.; The Catholic University of America Press, 2003.

Tornay, Stephen Chak. “Averroes Doctrine of the Mind”. *The Philocophical Review*. 52, (May 1943): 270-288.

Zucker, Arnaud. “Themistius”. *Brill’s Companion to the Reception of Aristotle in Antiquity*. Nşr. Andrea Falcon. 358-373. Leiden: Brill Publishing, 2016.